

Den danske regering og den islandske monopolhandel, nærmest i det 18. århundrede.

Af Jón Jónsson.

Fra de store opdagelsers tid i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede daterer sig, som bekendt, en ny epoke i verdenshistorien. Alting fik et andet udseende. Ikke blot antog de politiske forhold en ny karakter, idet der i dette tidsrum lagdes den første grund til den absolutisme, der senere hen skulde gribe så mægtigt om sig. Også på verdenshandelens område indtrådte der gennemgribende forandringer. I dette tidsrum sporer man de første grundtræk af monopol-, kolonial- og merkantilsystemet, der efterhånden udviklede sig til at blive det for lange tider herskende hovedprincip i handelspolitiken.

Det var Spanien, det rige, hvorfra de store opdagelser fra først af udgik, der trådte i skranken for disse ny principper. Handelen på de nyopdagede kolonier monopoliseredes af den spanske regering og blev dreven således i lange tider. Andre riger fulgte snart efter. Omtrent 100 år efter Vasco da Gama omsejlede Hollænderne det gode håbs forbjærg, hvorefter der i Holland opstod en mængde mindre aktieselskaber til handelen på Ostindien. I året 1602 oprettedes det hollandsk-

ostindiske kompagni med udelukkende ret til at drive handel hinsides det gode håbs forbjerg til Maghellanstrædet, og udrustedes af regeringen ligesom det engelsk-ostindiske kompagni med suveræne rettigheder. I Frankrig var det samme tilfældet. Her dreves handelen på kolonierne hele det 17. årh. igennem udelukkende af monopoliserede selskaber. I England havde Hanseaterne længe haft fast fod og opnået betydelig indflydelse på handelen på bekostning af de engelske undersåtter. Først under Elisabeth brødes deres magt, og flere engelske handelsselskaber oprettedes og begunstigedes i alle måder, deriblandt det engelsk-ostindiske kompagni (1600). Elisabeths handelspolitik fulgtes af hendes efterfølger, og Karl I. søgte senere under sin kontrovers med parlamentet at forøge kronens indtægter ved salg af monopoler. I denne sammenhæng kan endnu erindres Cromwells bekendte navigationsakt af 1651 med dens strænge beskyttelsesbestemmelser til fordel for engelsk handel og skibsfart.

I Danmark havde Hanseaterne allerede længe været så godt som enerådende med hensyn til handelen, og havde efterhånden fået tiltvunget sig vigtige privilegier. Det var først i Kristjan den 3djes tid, at der indtrådte en forandring heri, men navnlig under Frederik den 2dens regering fik deres magt og indflydelse i Danmark et sådant knæk, at de aldrig rejste sig igen. I så henseende trådte Kristjan den 4de i sine forgængeres spor. Denne fyrste fulgte det af andre europæiske regeringer givne eksempel, og var bestemt på, for så vidt det stod i hans magt, at fremme og ophjælpe en selvstændig dansk handel. Udførelsen af denne tanke forberedtes ved, at han nægtede Hansestæderne stadfæstelse af deres

privilegier. Under ham begyndte Danmark også at deltage i verdenshandelen, idet der efter Hollands og Englands eksempel stiftedes et ostindisk handelskompagni (1616). Således fulgte det ene land efter det andet. Man havde haget sig fast i den idé, at monopolsystemet var det eneste holdbare og lykkebringende, det eneste fornødne til fordel og velstand for alle parter. Og skønt vi nu fordømmer dette system i stærke ord, var det dog den gang, da de store kapitaler endnu ikke var skabte og sejladsen på alle farvande mere og mindre usikker, til en vis grad berettiget.

Handelen på Island blev i fristatstiden dreven dels af Islænderne selv, dels af Nordmænd. Dog gik handelen i dette tidsrum lidt efter lidt mere over i Nordmændenes hænder¹⁾. Ved underkastelsen under Norge betingede Islænderne sig som en pligt af Norges konger, at de hvert år skulde sende et vist antal skibsladninger til Island, for at man skulde have sikkerhed for, at landet blev tilstrækkelig forsynet. Efterhånden gik denne islandske handel, ligesom handelen på de andre norske bilande, næsten udelukkende over i de bergensiske købmænds hænder. Men fra begyndelsen af det 15. årh. optræder en ny deltager på det islandske handelsområde, idet Engelskmændene begyndte at drive handel på Island, i førstningen uden tilladelse, senere hen dels med, dels uden samme. Hele dette årh. igennem var den islandske handel overvejende i deres hænder, dog langt fra til udelt gensidig tilfredshed. Englænderne røvede, stjal og plyndrede, hvor de kunde komme til det, og

¹⁾ B. Th. Melsted: Hverjir ráku verzlun milli Íslands og annara landa á dögum hins íslenzka þjóðveldis? (Búnaðarrit IX. s. 52 ff.).

øvede vold både imod indbyggerne og kongens lensmænd, og Islænderne gjorde gengæld efter fattig lejlighed, og adskillige gange kom det til blodige sammenstød¹⁾. I dette århundrede begyndte Hansestæderne også at drive handel på Island, og fortrængte Engelskmændene efterhånden, skønt disse endnu i en rum tid vedblev at drive handelen. I det 16. årh. var Hansestædernes handel på Island i den største blomstring, og de favoriseredes også af den danske regering. I det hele taget var forståelsen mellem dem og Islænderne bedre end mellem disse og Engelskmændene, men at den dog ikke har været udelt, kan slutes af en klage, Islænderne i året 1576 indgik med til kongen, hvor der ankes over, at deres varer ofte har været slette, og at de sælger for højere priser end sædvanligt. Foruden disse tvende nationer drev også Hollænderne i denne tid nogen handel på Island.

Efter hvad der er berørt i det foregående, vil det ikke forekomme os andet end naturligt, at Kristjan den 4de, idet han opmuntrede sine danske undersåtter til forøget deltagelse i handelen, også herved havde sin tanke henvendt på Island. Han bestræbte sig af al magt for at ophjælpe den danske handel og de danske købsteder, og man kan derfor ikke fortænke ham i, at han gerne vilde lade sine egne undersåtter nyde godt af fordelene ved den islandske handel, i stedet for som hidtil at overlade dem til fremmede. Desuden mente han herved bedre at kunne varetage Islændernes tarv, idet han nu fik hånd i hanke med købmændene, kunde

¹⁾ Finnur Magnússon: Om de Engelskes Handel og Færd paa Island i det 15. Aarh. (Nord. Tidssk. for Oldkyndighed. II. s. 112 ff.).

foreskrive dem bestemte regler, hvorefter de skulde handle, og, hvad der var endnu vigtigere, kunde meget bedre end forhen påse, at disse regler blev overholdte, og at Islænderne ikke led nogen overlast fra købmændenes side, uden at de skyldige fik sin straf. Dette havde de danske konger ikke før kunnet uden ved lange og ofte indviklede forhandlinger med vedkommende regering, og følgen var, at fremmede købmænd, som havde gjort sig skyldige i uretfærdigheder og voldshandlinger over for Islands indbyggere, ofte var gåede fuldstændig fri for straf. Det syntes således kun at måtte føre til gensidig tilfredshed og fordel, at den islandske handel kom i Danskernes hænder.

Som følge af ovennævnte grunde blev der den 20. april 1602 udstedt et privilegium for København, Malmø og Helsingør at føre enehandel på Island indtil 1614. Det var netop disse byer, Kristjan den 4de især søgte at ophjælpe og udvide, og disses borgere skulde derfor fremfor andre nyde godt af de ny foranstaltninger. Kongen fremhæver her, at han udelukker fremmede nationer fra handelen paa Island og giver den til borgerne i ovennævnte 3 byer, „efterdi vi os uden al tvivl kunne erindre samme fremmede købmænd ikke ringe profit at have af samme seglation og handling, og vi gærne så, at vore og rigens egne undersætter den fordel at nyde måtte være næst, efterdi de, Gud være lovet, så formuende ere, både på skibe og på købmands vare, at de det gøre og dennem påtage kunne“ osv. Samtidig foreskrives der købmændene strænge regler for deres handel og opførsel, og forordningen viser, at kongen i det hele taget gjorde sig umage for at sikre Islænderne mod overgreb fra de handlendes side. Således fremhæves det,

at købmændene skal være pligtige til at forsyne Island med gode, uforfalskede og ufordærvede købmandsvarer, og at, dersom det ikke sker, skal de stå kongen til ansvar derfor. De må ikke vilkårlig forhøje prisen på varerne, men sælge dem efter gammel islandsk vis, brug og vane. De skal bruge islandsk alen, mål og vægt, og alle stridigheder, som opstår mellem købmændene og Islænderne, skal pådømmes af altinget¹).

Man kan ikke se andet, end at Islænderne har været fornøjede med denne foranstaltning. De havde heller ingen grund til andet. Hvorfor skulde ikke Danskerne ligeså godt kunne drive handel på Island som Engelskmænd og Tydskere, og hvorfor skulde de ikke være ligeså gode at komme tilrette med som disse fremmede? Der var snarere grund til at tro, at de vilde være mere medgørlige, og i forordningen havde Islænderne desuden sort på hvidt for, at købmændene var forpligtede til at holde sig visse regler, som netop handlede til Islændernes bedste, efterrettelige, og at regeringen strængt vilde se dem på fingrene.

I begyndelsen synes der også at have hersket nogenlunde god forståelse mellem Islænderne og de handlende. Dog varede den ikke ret længe, ti af forordning af 28. apr. 1614, hvorved privilegiet blev forlænget, kan man se, at indbyggerne i Island har ført klager over nogle af købmændene, og regeringen måtte påny indskærpe disse at holde sig de foreskrevne regler nøje efterrettelig²). Blandt andet opkom der tvist mellem Islænderne og købmændene i anledning af prisen på varerne. Regeringen måtte til sidst skride ind og fastsætte en nøjagtig

¹) Lovsamling for Island 1. bd. s. 139 ff.

²) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 173.

takst, hvorefter der skulde handles (1619). Denne takst var i det hele taget fordelagtig for Islænderne. Samtidig med taksten udstedtes der en forordning om de islandske handlendes privilegier, der endnu nøjere end de foregående fastsætter de regler, hvorefter købmændene har at rette sig. Her findes der indskudt adskillige ny bestemmelser i Islændernes favør, navnlig angående købmændenes omgang med indbyggerne. Det hedder i § 14 at „de (købmændene) skulle i alle måder holde dennom venligen og sagtmodeligen med god omgængelse både imod de verdslige og gejstlige, så at ingen af landsens indbyggere kunne med rette have dennom over fornævnte vore borgere og købmænd at beklage“, og end videre i § 19 omtrent enslydende, at „de skulle have god forligelsemaal og omgængelse med almuen, så at de ingen imod loven forurette“¹⁾.

Købmændene beklagede sig meget over den ny takst. De mente, at den gik deres interesser altfor nær, medens den imødekom Islændernes ønsker i næsten alle henseender. De indgik derfor gentagne gange til regeringen med petitioner om forandringer og lettelser, men forblev ubønhørte, vel nærmest på grund af, at indbyggerne i Island supplicerede imod dem og bad om at måtte beholde taksten uforandret. Desuden klagede Islænderne over, at kompagniet i mange henseender havde overtrådt taksten, både ved at sende for få varer til landet og slettere end tilforn, foruden at de solgte dem dyrere, end taksten tilholdt. Regeringen stod her fuldstændig på Islændernes side, og beviste ved at påbyde købmændene at holde dem takstens og forordningens bestem-

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 195 ff.

melser strængt efterrettelig, at den agtede at beskytte Islands indvånere, hvor det gjordes behov, og at den ligeså meget så på deres vel som på købmændenes. På den anden side fordrede så regeringen til gengæld af Islænderne, at de skulde strængt overholde monopolet og ikke drive nogen som helst handel med fremmede¹⁾.

Indtil 1660 beholdt de 3 ovennævnte byer handelen på Island. Efter den tid, men især efter det islandske kompagnis ophævelse ved forordn. af 7. marts 1662²⁾, tilstedes der adskillige enkelte købmænd privilegium på at handle på visse havne i Island. Noget før og efter kompagniets ophævelse var der også adskillige planer fremme angående indrettelsen af den islandske handel, og der førtes langvarige og vidtløftige forhandlinger derom. Hovedrollen i disse forhandlinger spillede en købmand Jonas Trellund, som i nogle år havde haft privilegium på at handle på nogle islandske havne, men var raget uklar med kompagniet. Der blev nedsat en kommission til at undersøge og overveje hans forslag, men man synes ikke i begyndelsen at have kunnet komme til noget endeligt resultat. Slutningen blev dog til sidst den usalige deling af landet i 4 handelsdistrikter, en ordning, der i tidens løb skulde afstedkomme så megen tvist og uenighed og give grund til så mange højrøstede klager fra begge sider. Denne ordning blev fastslået ved en forordning af 31. juli 1662, hvorved landet blev overladt til et kompagni på 20 år og de 4 handelsdistrikter delt imellem 4 såkaldte hovedparticipanter, som så hver for sig igen kunde lage enkelte interessenter i kompagni

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 229—30.

²⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 261.

med sig. Her træffer man først noget strængere bestemmelser angående Islændernes handel, idet indbyggerne nøjagtig måtte holde sig til det distrikt, hvortil de hørte, og ikke drive handel i de andre distrikter¹⁾. Ved oktroy af 29. jan. 1684 skærpes bestemmelserne endnu mere, idet boslods fortabelse og slaveri på Bremerholm stilles i udsigt for dem, der handler med andre end deres egne købmænd²⁾. Imidlertid blev dog Islændernes stilling endnu mere uheldig ved oktroy af 2. apr. 1689, ti her forøges distrikternes antal betydelig, hvorved hvert enkelt distrikts område naturligvis begrænsedes endnu mere end forhen og indbyggerne ligesom indestængtes i forskellige snævre indelukker³⁾. Ved denne tid blev der også ansat en ny takst (1684), meget ufordelagtigere for Islænderne end den forrige af 1619, idet prisen på fremmed vare forhøjedes, medens den nedsattes på islandsk vare. Dog kan man ikke sige andet, end at regeringen i det mindste ved den måde, hvorpå taksten fastsattes, har taget tilbørligt hensyn til Islands indbyggere, ti i 1682 lod den til Island udgå en ordre om, at der skulde udsendes 4 forstandige Islændere for at forhandle om en ny takst med handelens forpagtere⁴⁾. 3 af dem ankom til Danmark året efter og tog del i forhandlingerne, men om de har været fornøjede med denne ny takstes bestemmelser, eller det har været så slet bevendt med deres forstand, at de ikke har vidst at gøre deres mening gældende, skal jeg lade være usagt.

Det kunde synes af de ovennævnte oktroyers strænge

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 277 ff.

²⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 406 ff.

³⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 481.

⁴⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 386 f.

bestemmelser angående Islændernes handel, som om regeringen til dels havde fravendt dem sin gunst og endnu mere end forhen prisgivet dem til købmændene. Ser man imidlertid nøjere på sagen, vil man blive opmærksom på, at den ikke er så farlig, som den ved første øjekast ser ud til. For det første var det nødvendigt at tage strenge bestemmelser angående handel med fremmede nationer, ti engelske og hollandske fiskerskibe kredsede i mængde omkring landet, og indbyggerne ved søkanten var ofte stærkt fristede til at indlade sig med dem. De strenge bestemmelser om handelsdistrikterne skulde navnlig forebygge, at indbyggerne, når de det ene år havde taget varer på kredit hos deres købmand, kunde næste år gå til et andet distrikt med deres varer uden at gøre deres regnskab op hos den forrige. Regeringen tænkte sig desuden muligheden af at kunne kontrollere købmændene og påse, at alle havne blev forsynede med forsvarlig vare, så at ikke indbyggerne i det ene distrikt mere end i det andet kunde få grund til at klage. Taksten skulde regulere priserne hele landet over. Der findes desuden i disse oktroyer en vigtig bestemmelse, der for en stor del neutraliserer den skadelige virkning af distriktsinddelingen, den nemlig, at hvis købmændene i et distrikt ikke fører forsvarlig vare eller i det hele taget ikke i alle måder retter dem efter oktroyen, så tillades det indbyggerne at søge til nærmeste distrikt.

Omkring 1700 herskede der på Island en så stor elendighed, at det nærmest så ud til, at store strækninger af landet vilde blive lagt øde, hvis der ikke kom snarlig undsætning. Vulkanudbrud, drivis og ualmindelig hårde år forårsagede så stor hungersnød, at folk døde

i massevis, medens handelsforholdene og fæsteforholdene var mere trykkende end nogensinde før. Efter indhentet tilladelse besluttede indbyggerne nu på altinget 1701 at sende den ene af laugmændene, Lauritz Gottrup, til Danmark for at forebringe kongen indbyggernes klager og se at få udvirket nogen hjælp og en del lettelser i forskellige forhold. Han ankom til Danmark i efteråret 1701 og fik på anbefaling af Ulrik Kristjan Gyldenløve, daværende stiftbefalingsmand over Island, og grev Konrad Reventlow foretræde hos kongen og overrakte ham Islændernes klage- og bønsskrift. Kongen modtog ham nådigt og nedsatte kort derpå en kommission, bestående af storkansleren grev Reventlow, geheimeråderne von Plessen, Knud Thott og Lente, etatsråd Rosenkrands, oversekretærene Vibe og Sehested, overkammersekretær Dose, amtmanden på Island Kristjan Müller og forhenværende landfoged på Island Heidemann, til at undersøge Gottrups andragender med hensyn til Island¹⁾.

Efter kommissionens opfordring indgav Gottrup sine klager skriftlig og motiverede dem udførlig. De var mange og forskellige. Der ankes over jordegodsforpagternes undertrykkelser, over deres store udredning af fiskerbåde, hvorved de vanskeliggjorde bønderne udredningen af deres egne både, idet de berøvede dem en stor mængde folk, over ulovlig opkrævning af skatter og ydelser, over den store og overhåndtagende mængde betlere og løsgængere, der rendte landet rundt til stor plage for bønderne, over den lovløshed, der rådede i alle forhold, og endelig og ikke mindst over handelsforholdene og købmændene. I året 1700 havde kongen

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 562.

eftergivet købmændene 600 rdlr. i forpagtningssummen i den hensigt, at det skulde komme de fattigste over alt landet til gode. Dette var dog ikke sket, hvorimod de uddeltes vilkårlig af købmændene til enkelte folk på sydlandet, der særlig nød deres gunst. Især klager han dog over handelsdistrikternes skadelighed. Mange steder, hvor indbyggerne kun har en halv dags rejse til nærmeste handelsplads, nødes de til at gøre flere dagsrejser over bjerge og rivende floder for at komme til den handelsplads, hvorunder de hører efter oktroyen. Således t. eks. Húsavík. Til dette handelsdistrikt hørte der 12 tinglav, deriblandt et ved navn Svalbarðströnd. Herfra var der kun en sømil til Eyjafjord, men 15—16 til Húsavík, medens rejsen over land var 8 mil og vejen yderst besværlig. Noget lignende var tilfældet med Hofsósdistrikt. Mellem Keflavík og Havnefjord var distrikterne så ulige delte, at mange bønder, der kunde gøre, om det skulde være, 4 rejser på en dag til Keflavík, hørte under Havnefjords distrikt, hvortil de havde 1 à 2 dagsrejser. Hvor dette og lignende var tilfældet, måtte fattige bønder ofte sidde hjemme uden at kunne komme til handelspladsen, da de hverken kunde afse heste eller folk til så lang en rejse midt i den travleste tid, og de vilde hellere undvære købmændenes handelsvare, skønt de vanskelig kunde, end risikere boslods fortabelse og slaveri ved at søge til nærmeste handelsplads.

Hvad der navnlig gjorde denne ordning dobbelt ulidelig, var købmændenes strænge og smålige fortolkninger af oktroyens bestemmelser angående distrikterne. Således fremhæver Gottrup et tilfælde med en mand ved navn Hólmfastur Guðmundsson. Denne mand var bosiddende i Havnefjords distrikt, men solgte i året 1699

13 stykker fisk og nogle svømmeblærer til arbejdsfolkene i Keflavík. Da han nu var en fattig mand, der ikke havde nogen boslod, blev han til straf kagstrøgen på alttinget i amtmandens overværelse. Et andet tilfælde anfører Gottrup angående sig selv. Da han skulde rejse til Danmark på Islændernes vegne, kom han til Keflavík med sin familie og tingede sig en plads på det skib, der lige skulde til at sejle herfra. Købmanden på skibet vilde kun modtage ham på den betingelse, at han købte 1 eller 2 stude og noget smør til at leve af på overrejsen. Nu lå laugmandens hjem omtr. 30 mil fra Keflavík, så det var ham fuldstændig umuligt at forskaffe sig dette hjemme fra. Han købte derfor de 2 stude hos bønderne i Keflavík distrikt. Herover blev købmanden rasende og truede bønderne med Bremerholm og al landsens ulykker, ifald de udleverede studene, hvilket de heller ikke turde, før laugmanden lovede at påtage sig alt ansvar derfor¹⁾.

Uagtet Islands indbyggere førte højrøstede klager over handelen og i det hele taget var højst misfornøjede med den måde, hvorpå handelen var bleven dreven i de foregående år, var det dog ingenlunde deres mening, at monopolet skulde ophæves og handelen frigives. Gottrup overbragte blandt andet et dokument, underskrevet af biskop Jón Vidalin, laugmand Páll Vidalin m. fl. fremragende mænd, hvor de udtaler sig angående dette spørgsmål. Det hedder heri, at uagtet mange er af den anskuelse, at monopolhandelen er skadelig for Island, så er dog undertegnede af den mening, at den

¹⁾ M. Steph. håndskrifter nr. 76, dokum. nr. 17, art. 1 (Á. M. håndskriftssamling).

for nærværende tid er højst nødvendig. Hvis ikke købmændene ifølge taksten var forpligtede til at forsyne landet, frygter de for, at ingen vilde påtage sig at sejle der hen, så længe de hårde år vedblev, ti det var forbundet med altfor stor risiko. Ligeledes måtte man da frygte for, at når fiskeriet lykkedes på en eller to havne, vilde alle stimle sammen der og ikke bryde sig om de andre havne. De nærer derfor stor betænkelighed ved at råde til nogen forandring i så henseende og anser det tilstrækkeligt, at der blot tilstræbes nogle lettelser i de nuværende forhold¹⁾. Selve Gottrup, som visselig i de fleste henseender til fordel for indbyggerne gik så yderlig som vel muligt, fraråder enhver forandring i retning af handelens frigivelse, og man må vel antage, at han i det hele taget har været tolk for indbyggernes anskuelse. Derimod tilråder han oprettelsen af et sluttet kompagni med den motivering, at så vil de skadelige distrikter kunne ophæves og alle og enhver tillades at handle, hvor han fandt for godt, og at der ved denne ordning af forholdene vilde blive fremkaldt en konkurrence mellem de enkelte købmænd, hvorved indbyggerne vilde vinde betydeligt. Imidlertid er laugmandens grunde, når man ser nøjere på sagen, ganske svage. Indbyggerne kunde ligeså godt under et kompagni som under separathandelen drive den trafik at tage på kredit det ene sted og så det næste år handle på et andet og også der tage på kredit, når distrikterne ophævedes, og at en kompagnihandel skulde kunne fremkalde konkurrence mellem de enkelte købmænd, er så lidet sandsynligt, at tvært imod det mod-

¹⁾ Steph. nr. 76, dokum. nr. 18.

satte vil forekomme os rimeligst. Imidlertid skulde dog kommissionen tage dette under overvejelse. Derimod fik Gottrup straks udvirket en ny takst, meget fordelagtig for Islænderne. Prisen på alle nødvendige og uundværlige varer blev betydelig nedsat, medens den forhøjedes på unødvendige artikler, hvorved købmændenes fordel betydelig forringedes. Endvidere blev købmændene i næst efterfølgende 4 år eftergivet 6000 rdlr. af afgiften i den hensigt, at de skulde holde sig den ny takst strængt efterrettelig og ikke gå for hårdt frem imod indbyggerne ved opkrævelsen af handelsrestancerne, som ved denne tid var løbne op til hen imod 113,000 rdlr. Her fornyedes ganske vist, ikke mindst på grund af klager fra nogle af indbyggerne over smughandel, forbudet imod handel med fremmede så vel som selve indbyggerne, men straffen for overtrædelse af dette forbud blev betydelig formildet, idet en bøde af 10 rdlr. træder her i stedet for de forrige bestemmelser om boslods fortabelse og Bremerholm¹⁾. Man kan således se, at regeringen så vidt muligt har begunstiget Islænderne.

Kommissionen angående Gottrups andragender arbejdede flittigt på sagerne i vinteren 1701—1702, og indgav i april sin betænkning til kongen. Den tilrådede afsendelse af tvende kommissærer til Island til nøje at undersøge forholdene. Forresten udvirkede den kgl. resolution på nogle af de vigtigste punkter i Gottrups andragender. Ladestedernes distrikter skulde efterses og lignedes af den påtænkte kommission i Island, så at indbyggerne så vidt muligt faciliteredes med hensyn til

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 563 ff.

deres færdsel til havnene. End videre skulde der nøje undersøges, hvorledes de ovenomtalte 600 rdlr. vare blevne anvendte, og indbyggerne hjælpes til at udrede en fiskerhukkert af hver landsfjering i kompagni med købmændene¹⁾. Derimod stillede kommissionen sig afgjort imod Gottrups forslag om oprettelsen af et kompagni. Den var af den mening, at handelen på Island for nærværende tid ikke kunde drives på anden måde end den gamle, og anførte som grund almuens kredit hos købmændene. Og selv om handelen med tiden kunde overgives til et kompagni, så kunde distrikterne dog ikke ophæves, ti kompagniet måtte jo dog have at vide, både hvor megen vare hvert distrikt gav, for at det derefter kunde ordinere sine skibe til at afhente varerne, som og hvad og hvor meget der behøvedes til at forsyne et sådant distrikt tilbørligt²⁾.

Som følge af kommissionens betænkning blev der gjort anstalter til afsendelsen af en kommission til Island til at undersøge landets tilstand og forholdene overhovedet. Til dette arbejde udså regeringen de to Islændere assessor Árni Magnússon og laugmand Páll Vidalin. Det var ikke noget ringe arbejde, der blev dem betroet, idet de ikke blot skulde undersøge og gøre nøjagtig rede for alt jordegods i landet og skaffe sig oplysning om utallige enkeltheder i landets administration, skolevæsen, retsforhold og lign., men også undersøge og afsige dom i en hel del retssager, deriblandt sagen angående Hólmfarstur Guðmundsson. End videre måtte de fra tid til anden svare på forskellige henvendelser fra regeringen

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 577 ff.

²⁾ Rentek. Delib. Protokol 1702 s. 363 ff.

og afgive deres betænkning over adskillige forslag, der blev sendte til dem. Herforuden skulde de nøje undersøge handelsdistrikterne og udarbejde et forslag om en bedre ordning af dem, og til sidst skulde de skaffe sig nøjagtig underretning om handelsforholdene i det hele taget. Det hedder herom i instruksens § 7: „I særdeleshed skal de erkynde sig flittigen, på hvad måde vores oktroy af de, som er forundt at besejle landet, vorder efterlevet, og om de følger den foreskrevne takst. Skulde derudi befindes nogen forseelse at være begangen, haver de det uden nogen persons anseelse flitteligen at optegne og derom deres beretning indsende“¹⁾. Det lader altså til at købmændene, ifald de havde forbrudt sig imod indbyggerne, snart kunde forvente at høre domsbasunen lyde.

Det vil ikke forekomme os så underligt, når tilbørligt hensyn tages til disse mange og vigtige sager, som kommissionen skulde undersøge, at dens arbejder strakte sig over 12 år (1702—1714). Kommissionsarbejdet i Island blev betydelig forhalet ved, at Árni Magnússon gentagne gange blev kaldt til København, navnlig i anledning af forhandlinger angående handelen. Der var i årene 1704—1706 adskillige planer fremme angående oprettelsen af et islandsk kompagni. Der synes i København at have været almindelig stemning for samme. Rente-kammeret foreslog det, Kommercekollegiet anbefalede det, købmændene foretrak det, guvernøren over Island Gyldenløve, amtmanden på Island Kristjan Müller og laugmand Gottrup, alle som en var de stemte for kompagnihandel. Der var også unægtelig adskillige grunde, som

¹⁾ Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 584 ff.

talte for det. Købmændene opregner de utallige goder, som vilde følge heraf, hvoriblandt følgende: Kongen vil være mere sikker på afgiften, bekvemme oplagspakhuse kan bygges i København, skibene bygges i kongens riger og lande, et grønlandsk kompagni ophjælpes, de varer, som ellers må forskrives fra fremmede steder, kan kompagniet lade fabrikere i Danmark, og trafikken vil blive livligere og flere personer end hidtil få underholdning ved handelen, alt sammen som følge af sammenslutningen og den større kapital, som kompagniet råder over. Disse grunde måtte i kongens øjne unægtelig være højst bestikkende. Regeringens bestræbelser gik jo i dette tidsrum mere end nogensinde før ud på at ophjælpe den danske industri og bringe nyt liv ind i alle forhold, og var det ikke netop noget i retning af dette, købmændene lovede og hvortil deres planer sigtede? I al fald fortjente sagen at tages under grundig overvejelse. Købmændene mente desuden, at dette også vilde blive til nytte for Islænderne, idet kompagniet vilde lægge vind på at forøge hukkertfiskeriet, indføre over alt klipfisktilvirkning, ophjælpe håndværk og industri, forsyne landet bedre med varer, end de separate købmænd var i stand til, og endelig vilde de meget omdisputerede handelsdistrikter kunne ophæves¹⁾.

Omendskønt nu alle disse store goder, som købmændene og kompagnihandelens forkæmpere stillede i udsigt, stærkt måtte friste regeringen til at stille handelen på en anden fod end den nærværende, mente den dog ikke at burde indføre nogen forandring, inden Árni Magnússons betænkning var indhentet. Han var i denne

¹⁾ Á. M. håndskriftssaml. nr. 447 fol.

tid regeringens faktotum med hensyn til Island og islandske forhold, han havde på sine rejser lejlighed til at gøre sig bekendt med forholdene og med indbyggernes tanker og ønsker, og regeringen vidste, at den kunde forlade sig på hans gode forstand og hans ærlige stræben for at tage ligeligt hensyn til alle parters vel. Han opholdt sig i København vinteren 1705—1706, så forhandlingerne kunde uhindret fortsættes. Han stillede sig afgjort imod forslaget om oprettelsen af et kompagni. Vel mener han, at et kompagni bedre vilde være i stand til at bære tab og skade end de enkelte handelsforpagtere, og at kongen måske vilde være mere sikker med hensyn til forpagtningsafgiften, men han håber dog, at kongen ikke alene af den grund vil forandre handelen, men tage hensyn til, at den fattige islandske almue vil komme i endnu slettere omstændigheder, end sket er, ved indførelsen af kompagnihandel. Og han fører adskillige vægtige grunde frem til støtte for sin mening. Hvis et kompagni drev handelen, vilde ensartet og lige god eller slet vare blive indført i alle havne. Hvis indbyggerne så fik dårlig vare i en havn, vilde det ikke nytte dem noget at henvende sig i en anden, ti de kunde ikke der vente noget bedre. Under nærværende ordning af handelsforholdene tillades det indbyggerne at gå til en anden købmand, hvis deres egen købmand ikke fører ordentlige varer. Dette afstedkommer en vis konkurrence, idet hver enkelt købmand beflitter sig på at føre så god vare og så tilstrækkelig, at hans kunder ikke behøver at gå til en anden. Et kompagni kunde også gå meget vilkårlig frem med hensyn til prisen på den utakserede vare, både den udenlandske og den islandske, idet en ensartet pris vilde

blive indført i alle havne og indbyggerne således tvungne til at købe og sælge, da den ene købmand ikke bød større fordele end den anden. End videre vilde indbyggerne lide skade ved indleveringen af deres varer til handelen. Ved separathandelen følger enhver købmand sit eget skøn med hensyn til varenes godhed, så at den ene købmand tit modtager, hvad en anden vrager, og bonden kan ofte få sin vare antaget i et andet distrikt, hvis den vrages i dette. Anderledes derimod ved kompagnihandel, ti her vilde alle købmændene følge den samme instruks. Endelig vilde det blive endnu vanskeligere for almuen at opnå sin ret, ifald det kom til uenighed mellem den og købmændene, over for et sluttet kompagni end over for en enkelt købmand¹⁾.

Det er vel værd at lægge mærke til, at omtrent alle de grunde, Árni Magnússon fremfører imod kompagnihandel, hentes fra hensynet til Islændernes interesse. Det kom her til sammenstød mellem to modsatte anskuelser, den ene baseret på grunde, der formentlig gjorde det utvivlsomt, at kongen og Danmark vilde vinde ved forandringen, den anden på grunde, der ligeså utvivlsomt syntes at godtgøre, at Islands indbyggere vilde tabe ved den. Efter den gængse anskuelse om regeringens forhold til monopolhandelen og Islænderne i de tider skulde nu regeringen uden betænkning have bestemt sig for oprettelsen af et kompagni. Imidlertid var det modsatte tilfældet. Ved oktroy af 13. apr. 1706 bibeholdtes den forrige ordning af handelen. Desuden indskydes der til fordel for indbyggerne en paragraf, der påbyder nogle af købmændene (navnlig på Eyrarbakki)

¹⁾ Á. M. håndskriftss. nr. 447 fol.

at modtage slagtekvæg af almuen så vel i gode som slette fiskeåringer¹).

Handelen fortsattes altså i det samme spor som tidligere. Efter endt undersøgelse i Island blev handelsdistrikterne af kommissærerne delte mere ligeligt end forhen, ellers stod alt ved det gamle. De handlende indgik dog tid efter anden til regeringen med petitioner om, at der måtte blive oprettet et kompagni, men Árni Magnússon fik det hver gang forpurret, og det blev ved den gamle ordning, så længe han levede. Regeringen holdt fast ved sin en gang tagne bestemmelse, og købmændenes klager over de dårlige konjunkturer og de trykkende pligter, som de syntes regeringen havde lagt på deres skuldre, førte kun til, at de adskillige gange fik eftergivet en del i afgiften af handelen for at stilles tilfreds. Det synes næsten, som om regeringen omkr. 1720, ked af de handlendes evige klager og besværinger, et øjeblik har tænkt på at opgive monopolsystemet og tillade fremmede nationer, og hvem der ellers fandt det for godt, at handle på Island. I det mindste berøres dette i nogle breve fra nævnte år. Den 30. aug. 1720 skrev landfogden på Island, Cornelius Wulf, til regeringen og frarådede stærkt at tillade fremmede at handle på Island, og forsikrede, at det vilde føre til landets ruin. Hans begrundelser er imidlertid temmelig svage, ja lige frem latterlige²). Af et brev af

¹) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 629 ff.

²) Indkomne isl. breve før journalernes tid pk. 1 (Rigsarkivet). Han fortæller, at når Islænderne kommer til handelspladsen, forlanger de gerne en rus. Hvis købmanden ikke var samvittighedsfuld og så på indbyggernes bedste, vilde de i deres rus være lette at snyde. Dette mener han ikke, at

30. nov. s. å. kan man se, at stiftamtmanden over Island, admiral Raben, har plejet underhandlinger med købmændene angående den islandske handel og ladet dem vide, at i fald de ikke vilde fortsætte handelen på nogenlunde acceptable vilkår, vilde den blive givet til fremmede¹⁾).

Imidlertid gik det år for år mere og mere tilbage med handelen, og det syntes ikke at kunne blive sådan ved i længden. Handelsforpagterne kom i større og større gæld til kongen samtidig med, at de blev mere og mere ude af stand til at forsyne landet tilstrækkeligt på grund af manglende kapital. Ved udgangen af året 1731 skyldte forpagteren af Holmens og Húsavíks havne 4455 rdlr. til kongens kasse, og Rentekammeret havde derfor ladet sekvestrere hans hus og skibsladning, der til sammen ansloges til c. 3000 rdlr. Han ansås derfor ikke i stand til at forsyne sin handel videre. Havnene blev tilbudt de andre forpagtere og ligeledes opbudte ved auktion, men forgæves. Ingen vilde påtage sig handelen, og dog var Holmens havn omtrent den bedste i hele landet. Rentekammeret foreslog derfor, at kongen skulde overtage disse 2 havne, og det skete²⁾). Det samme syntes i 1732 at skulle blive tilfældet med Eyrarbakki og Stykkisholm. De islandske varer var dels ved uenighed mellem handelsforpagterne indbyrdes, dels ved den almindelige fred sunkne således i pris, at det var at befrygte, at kongen formedelst købmændenes bankerotter og uformuenhed vilde blive nødt til selv at over-

fremmede handlende vilde gøre sig nogen skrupler over, hvilket inden kort tid vilde føre til landets totale ruin.

¹⁾ A. st.

²⁾ Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 134 f.

tage handelen på de fleste havne. Købmændene mente som før, at den eneste mulige udvej under disse omstændigheder var oprettelsen af et vel ordnet kompagni eller interessentskab på 10--12 år, og Rentekammeret måtte give dem ret heri. Det syntes, at det var fornødenheden selv, der rådede dertil.

I Rentekammerets forestilling til kongen angående oprettelsen af et sluttet kompagni til den islandske handel anføres grundene til dette skridt. Disse hentes fra hensynet til kongen, til interessenterne og til Islænderne. Kongen kunde ikke lide skade, da interessenterne hæftede alle for en, og var forpagtningssummen end mindre, så var den dog sikker. Interessenterne måtte selv se sig for, om de vandt eller tabte, men da de var bekendte med denne handel, måtte de selv bedst vide, hvad der tjente til deres interesse. Islands indbyggere alene kunde herved synes at komme under større tvang end tilforn ved separathandelen, da det beneficium, som de nu havde, når de ikke i en havn kunde få ordentlig vare, da at gå til en anden, af sig selv ophørte. Men ligesom indbyggerne på den ene side herved kunde stå nogen hazard, ikke alle tider at blive forsynet med så dygtig vare, som ske burde, hvorimod dog kunde og burde tages alle mulige prækautioner, så løb de på den anden side langt større fare, nemlig for aldeles på mange steder at fattes de nødtørftige levnetsmidler, om landet, når denne forpagtning ophørte, ikke fremdeles skulde blive besejlet fra Danmark, hvilket ikke kunde lade sig gøre uden ved at oprette et kompagni. Hvis det blev fremmede tilladt at besejle Island, er kammeret bange for, at de kun vilde gøre det på de tider og steder, hvor og når noget var at

fortjene, og at de ikke i tilfælde af misvækst i landet vilde være at formå til at give indbyggerne den kredit, som et kompagni vilde blive forpligtet til, endog når ingen vare var at få af indbyggerne. Handelsforpagterne satte således ved deres trusel om at opgive handelen regeringen så at sige kniven på struben og nødte den til at gå ind på deres forslag angående oprettelsen af et kompagni, hvilket også de anførte forhold stærkt tilrådede. At overlade handelen til fremmede kunde der knap være tale om under de nærværende forhold, og både regeringen og Islands indbyggere anså det for utilrådeligt af ovenanførte grunde. Regeringen måtte derfor bekvemme sig til at oprette et kompagni, og dette skete ved kgl. resolution af 15. dec. 1732¹⁾.

I den oktroy, der nu udfærdigedes, findes der enkelte ny bestemmelser, navnlig i Islændernes favør. Således § 9: „Hvis interessentskabet ikke, som før er meldt, til fornødenhed forsyner en eller anden havn med så gode og dygtig ekøbmandsvarer, som taksten tilholder, og sådant lovlig bevises, da skal societetet være forfalden at svare vilkårlig pengestraf til 400 rdlr., mindre eller mere efter sagens beskaffenhed, de fattige og indbyggerne i distriktet til deling . . . Den næste sysselmand ved hver havn bør, tilligemed 2de af distriktet dertil årligen på tinge udvalgte og edsvorne mænd, så snart noget skib ankommer, straks efterse alle derudi befindende varer, og om nogle deriblandt måtte findes fordærvede eller uforsvarlige, da derpå at sætte en billig og ringere pris, end den sædvanlige takst medfører.“ End videre § 20: „I henseende til at indbyggerne mange

¹⁾ Resolutionen og Rentek. indstilling se Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 142 ff.

steds skal være besværede ved distrikternes inddeling, at de ikke til den dem nærmeste og bekvæmste havn er henlagte, tillades det, at indbyggerne må vælge sig, hvilken havn de herefter bekvæmmeligst vil og kan søge¹⁾.

Allerede det følgende år indløb der en del klager fra Island over handelen. Der klagedes især over, at de varer, som ikke anførtes i taksten, af enkelte købmænd solgtes $\frac{1}{3}$ over den almindelige pris, at købmændene, uagtet sysselmændene på adskillige havne ved besigtigelsen af varerne havde nedsat prisen på disse, ikke desto mindre havde forhandlet dem til fuld pris, og at købmændene desuden i høj grad lagde hindringer i vejen for besigtigelsen, idet de nægtede at lade oprulle veje- og målevaren. Nogle af skibene var komne så sent til landet, at ingen besigtigelse kunde finde sted, da sysselmændene var afrejste til altinget. Desuden klagedes der fra Eyrarbakki handelssted over, at indbyggerne ikke blev tilstrækkelig forsynede med tømmer og jern, og at købmanden der på stedet, formedelst mangel på salt, ikke havde kunnet modtage indbyggernes slagtekvæg, så at en stor del af det måtte drives hjem igen. Sysselmand Bjarni Halldórsson erklærer, at det har vist sig, at denne kompagnihandel vil falde besværlig for indbyggerne, idet de nu er forbundne til at handle så godt som med en mand, og at dersom de ikke vil afhænde deres varer til den pris, som købmændene behager at

¹⁾ Oktroyen er af 3. april 1733. Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 145 ff. Kompagniet skulde i årlig afgift til den kgl. kasse betale 8000 rdlr. i stedet for de tidligere 15000. Afgiften er rimeligvis bleven nedsat i den hensigt, at kompagniet skulde des mere lægge vind på at handle ærligt og redeligt med indbyggerne.

bestemme, kan det ikke nytte dem noget at gå til andre ¹⁾).

Regeringen sendte disse klager til direktørerne for kompagniet og afkrævede dem en forklaring. De søgte at retfærdiggøre købmændenes fremgangsmåde i de enkelte tilfælde og erklærede derhos, at indbyggerne ikke havde den mindste årsag til at beklage sig, ti kompagniet havde gjort sig al mulig umage for at forebygge misligheder ved handelen, idet de ikke blot havde indkøbt den bedste vare, men også givet købmændene alvorlig ordre til at handle redeligt og oprigtigt med indbyggerne, hvilket de også var forvissede om, at de havde gjort ²⁾). De erklærede derfor, at klagerne var ugrundede og usandfærdige, og mente, at de, der havde fremsat dem, burde tiltales og straffes. At regeringen dog har været af en anden mening og givet direktørerne en reprimande, turde fremgå af en skrivelse fra disse til Rentekammeret af 14. apr. 1735 ³⁾). Denne reprimande har da frugtet så meget, at der fra denne tid og til 1742, da dette kompagni fratrådte, kun fremkommer yderst få klager over handelen. At der fra tid til anden fra enkelte misfornøjede blandt indbyggerne på Island fremkom forslag om forbedring og forandring af handelen, kan ikke forbause, da dette var almindeligt hele tidsrummet igennem. Regeringen var dog lovlig undskyldt for at rette sig efter disse forslag, idet de ind-

¹⁾ Indk. isl. breve før journalernes tid pk. 2.

²⁾ Så vel fra denne tid som fra den nærmest foregående og efterfølgende foreligger der en del instruktioner for de færende købmænd, hvori der strængt pålægges købmændene at omgås indbyggerne således, at de ikke med føje kan beklage sig. (instruktioner vedk. handelen på Isl. 1732—1760 i Rigsarkivet).

³⁾ Indk. isl. breve før journalernes tid pk. 2.

byrdes var højst uoverensstemmende og tit og ofte af en sådan natur, at det slet ikke lod sig udføre, med mindre hele handelen blev omordnet og sat på en ny fod.

Under dette kompagni synes Hollænderne at have været meget nærgående i Island. Der førtes fra kompagniets side mange klager over, at hollandske fiskere drev ulovlig handel og fiskeri under Island, at de jog de islandske fiskerbåde væk og øvede hærværk og tyveri på kysten. Disse klager førte til, at der i året 1740 opsendtes en fregat, som opbragte 7 hollandske fiskerhukkerter, hvoraf 6 blev ført til København. I anledning heraf kom det til en ret betydelig kontrovers mellem den danske og den hollandske regering, som dog udjævnedes med tiden, uden at Hollænderne fik deres hukkerter tilbage. Dette og andre lignende tilfælde måtte bidrage til at gøre regeringen endnu mere utilbøjelig til at ophæve monopolhandelen og overlade Islænderne til sig selv.

Kompagniets forpagtningstid udløb ved udgangen af året 1742. Det var imidlertid villigt til at vedblive med handelen, men forhandlingerne strandede på, at regeringen begik den store fejl at ville forhøje forpagtningsafgiften til det dobbelte (16000 rdlr.). Regeringen mente nemlig, at kompagniet tjente godt nok til at kunne svare en sådan afgift, idet indtægterne ifølge Rentekammerets beregning beløb sig til 120,000 rdlr., medens udgifterne var 100,000 rdlr. Dette vilde kompagniet ikke gå ind på, og fratrådte derfor handelen. Da nu regeringen, inden der blev truffet nogen ny foranstaltning med hensyn til den fremtidige ordning, gerne ønskede at skaffe sig de fornødne oplysninger om alle de forhold,

der nødvendigvis måtte iagttages til landets og indbyggernes bedste, lod den i 1741 udgå et reskript til amtmanden over Island, hvori han opfordres til at skaffe disse oplysninger. Han skulde indsende en forklaring over: 1. hvor mange familjer der omtrent regnedes at høre under hver havn i Island, 2. hvor mange varer hvert af disse havnes distrikter årlig kunde behøve overførte, 3. hvor mange varer af hver slags der årlig af nuværende interessenter virkelig var udlossede på hvert handelssted, og 4. tilkendegive, hvad han enten i henseende til varernes takst, kvantitet og kvalitet eller i andre måder til handelens befordring og landets bedste eragtede tjenligt for efterfølgende tid at blive foranstaltet¹⁾. Man kan således se, at regeringen har været betænkt på at varetage Islændernes interesse, når det kom til en ny forpagtning.

At den ikke har ladet det blive ved ord alene, men også virkelig i gærningen har søgt at sikre indbyggerne imod de ulemper, kompagnihandelen måtte trække efter sig, beviser den ny oktroy af 13. juli 1742, hvorved handelen overlodes til hørkræmmere i København. Den søger her navnlig ved strænge bestemmelser angående besigtigelsen af varerne at bøde på den klausul i forrige oktroy, hvorved handelsdistrikterne ophævedes. Da nu indbyggerne ikke længer kunde vente, i fald slette varer blev overførte til ét distrikt, at få dem bedre i et andet, vilde regeringen dog i det mindste så vidt muligt se at træffe foranstaltninger til at sikre indførelsen af tilstrækkelige og ordentlige varer over hele landet ved at indskærpe tilsynet med købmændene. Det hedder således

¹⁾ Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 351.

i oktroyens § 10: „Ihvorvel de til Island ankomne varer besigtiges af sysselmændene, så skal dog på alle udsendende varer, når først societetet deres generale angivelse årlig haver forfattet, siden, for ethvert skib især, indleveres en speciel angivelse over alt, hvad det haver inde, hvilken angivelse den på skibet farende købmand edelig skal påtegne, at det, som derudi er specificeret, alt sammen her fra, for at komme til Island, udgår. Dernæst skal og den ved indladningen værende toldbetjent under sin hånd og ed derpå attestere, at han har set alle de anførte ting blive indladte, og at han ved forsejling og åbning videre iagttager, at dermed, indtil skibet er passeret toldboden, ingen forandring bliver foretagen, ti, forinden sligt til Rentekammeret vorder indsendt, bliver det ingenlunde tilladt, at skibet igennem toldboden må passere, og ifald, ved skibets afsejling, når vi det på en eller anden måde lod efterse, mindre skulde findes, end angivet er, skal vedkommende, som ommeldte attester have udstedt, straffes på deres livstid udi fæstningens slaveri. Til desto mere vished, at og de oversendende varer ere forsvarlige, skal det fornemmeste, som kornvare og deslige, besigtiges ved 2de dertil af magistraten udmeldte og ej selv i kompagniet værende gode købmænd, når det indskibes¹⁾.“

Ved forordning af 1. dec. 1745 om forlængelse af handelsoktroyen blev den finmarkske handel forenet med den islandske, og det til liden både for sidstnævnte. For at bevæge kompagniet til også at overtage den finmarkske handel måtte regeringen bekvemme sig til at gøre det enkelte indrømmelser, navnlig med hensyn

¹⁾ Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 400 ff.

til ovenanførte §, idet den helt udelodes af den ny øktroy. Rentekammeret forsvarer dette skridt ved at fremhæve, at besigtigelse af varerne ved udskibningen i København aldrig havde været påbudt ved den finmarkske handel, og at man heller ikke kunde anse den for nyttig, „dels fordi de varer, som allerede til indskibning ere indpakkede, da hverken nøje kan efterses, eller deres bonitet overalt påskønnes, dels og siden visse varer, som her holdes for friske og gode, dog kan være af den beskaffenhed, at de på så lang rejse undervejs tage skade, hvilket ikke førend ved ankomsten til landet er at påskønne¹⁾.“ Dette var imidlertid et skæbnesvangert skridt, som regeringen senere hen bittert kom til at angre, og det hjalp kun lidt, at tilsynet i Island blev skærpet.

Hørkræmmerkompagniet begyndte sin løbebane på en måde, som ikke kunde andet end vække vrede og uvilje både hos købmændene og Islænderne. Direktørerne for det forrige kompagni havde været erfarne mænd og vel bekendte med den islandske handel, idet de selv forhen havde faret på Island som købmænd. Det må vel nærmest tilskrives denne omstændighed, at der i dette kompagnis tid indløb så få klager over handelen. De ny direktører derimod kendte slet intet til landet eller handelsforholdene og begyndte med at afsætte de bedste og mest erfarne af de farende købmænd, i hvis sted de igen antog dels de forrige købmænds underbetjente, dels deres egne handelsbetjente, som ikke havde det ringeste begreb om islandske for-

¹⁾ Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 559 ff. Smlgn. resol. af 25. maj 1746 (a. st. s. 566).

hold. Grunden til dette skridt må vel nærmest søges i, at direktørerne har villet gøre kompagniet enerådende med hensyn til handelen, i stedet for som tidligere at tillade dem af overkøbmændene, der havde råd til det, at tage del i handelen. Men ikke nok hermed. Direktørerne ombyttede desuden årlig de færende købmænd og forflyttede dem vilkårlig fra en havn, hvor de var blevne bekendte med handelen og indbyggerne, til en anden, hvor alle forhold var dem fremmede. Endelig fandt direktørerne for godt at fratage købmændene alle de rettigheder og sportler, de før havde nydt. Følgen heraf blev, at disse søgte at holde sig skadesløse ved at drive smughandel efter en større målestok, idet de førte anselige kvanta af kramvarer, tobak og brændevin til Island og forhandlede dem for egen regning. Direktørerne kom således herved til at skade kompagniet selv betydeligt¹⁾.

Ikke så snart havde hørkræmmerkompagniet begyndt sin handel på Island, før der indløb adskillige klager fra indbyggerne. Der klagedes over, at der førtes alt for lidt madvarer til landet, medens tobak og brændevin førtes i store mængder og pånødtes indbyggerne, at der nægtedes folk mel og kornvare, med mindre der betaltes med islandsk madvare, at adskillige af de varer, der førtes til landet, såsom fiskeliner, jern, tømmer og slibestene, var ubrugelige, vægt og mål ofte urigtige, og at kompagniet ofte i gode fiskeår nægtede at modtage indbyggernes fisk med den motivering, at det ikke vilde modtage mere fisk, end det kunde afsætte på Amager-

¹⁾ Dokumenter ang. den isl. handel og de ny indretninger 1753—1756, lit. A (i Rigsarkivet).

torv. Klagerne blev mere og mere højlydte, og der yntedes allerede så småt om, at folk var begyndte at dø af hunger formedelst mangelfuld tilførsel af kornvare og forøget udførsel af islandsk madvare. Disse besværinger gjorde imidlertid ringere virkning, end de kunde have gjort, idet de kun sjældent var ledsagede af lovformelige beviser, og direktørerne altid over for regeringen gjorde brug af benægtelsessystemet. Regeringen søgte derfor så vidt muligt at ordne alt i mindelighed og befalede, for at stille indbyggerne tilfreds, at sysselmændene årlig skulde rekvirere, hvad der behøvedes til landets forsyning. Men alt var forgæves. Kompagniet blev ved at gå frem på den bane, det en gang havde betrådt¹⁾.

Virksomheden af indbyggernes klager svækkedes, som sagt, dels ved at de ikke var ledsagede af uigendrivelige og lovgyldige beviser, dels ved at de kom enkeltvis. Der var ingen rigtig sammenslutning blandt Islænderne, og det faldt kompagniet meget lettere at forsyne sig og gendrive klagerne, når de blev direktørerne forelagte enkeltvis. Den islandske menige mand kunde tåle meget af købmændene, inden han blev bragt til at henvende sig til øvrigheden eller regeringen, dels fordi han i så høj en grad var afhængig af købmændene, og dels fordi han så sjældent kunde vente kraftig bistand af lovens håndhævere, sysselmændene, som købmændene på alle måder søgte at vinde for sig. Kun når det blev alt for galt, vovede man sig frem for trønsens fod med besværinger. Men det var, ligesom elendigheden havde trykket sit stempel på tonen i brevene, beskyldningerne blev

¹⁾ A. st. og Promemoria fra landfoged Skúli Magnússon i „Isl. handelssager 1705—1770“ i Rigsarkivet.

svage og famlende og beviserne utilstrækkelige. Det blev bare til en klynken, som kompagniet ofte affærdigede med en energisk benægten og nogle hånende ord eller modbeskyldninger. Hidtil havde den islandske almue savnet en energisk og uegennyttig fører i kampen mod købmændene, én, som både kunde og vilde tage fat, som besad et tilstrækkeligt mod til at kaste sig ind i kampen og udholdenhed nok til ikke at opgive den, selv om den blev hård. En sådan fører fik den i landfoged Skúli Magnússon (1711—1794).

Denne mand, som fra nu af og så at sige indtil sin dødsdag førte en heftig og uafbrudt kamp imod handelselskaberne, besad alle de evner, der pleje at udmærke den store fører. Han var godt begavet, modig, energisk og udholdende, men ved siden heraf hensynsløs og ikke alt for nøjeregnende med hensyn til valget af sine midler, når de blot kunde føre til målet. Fremfor alt besad han denne personlighedens overvældende magt over omgivelserne, der drager, selv hvor den er brutal. Han var ligesom et hoved højere end alt folket. Han var hadet og afskyet af mange, men også elsket og beundret, navnlig af den fattige almue. Næsten intet af betydning blev bragt frem på Island i det 18. århundredes sidste halvdel, uden at det jo bar hans stempel.

Hans første sammenstød med købmændene skete omkring 1743, den gang han var sysselmand i Skagafjordssyssel. Dette år skrev han til regeringen og fremførte temmelig heftige beskyldninger imod købmanden på Hofsós. Dog blev striden endnu heftigere to år senere. Købmanden havde leveret dårligt jern til indbyggerne, og disse beklagede sig derover til sysselmanden. Denne tilholdt dem at møde med jernet på tingstedet,

hvor han i købmandens overværelse lod det prøve af distriktets bedste smede, og prøven faldt uheldig ud for købmanden, der blev tvungen til at tage jernet tilbage. Men ikke nok hermed. Sysselmanden opfordrede desuden distriktets beboere til at komme frem med alt, hvad de havde på hjerte med hensyn til handelen, og der fremførtes adskillige graverende beskyldninger. Således havde der adskillige gange været ret følelig mangel på tømmer, mel og andre nødvendighedsartikler i handelen, købmanden havde solgt den utakserede vare til aldeles urimelige priser og tit og ofte uden mindste grund nægtet at modtage indbyggernes slagtekvæg. Den mest graverende beskyldning var dog den, at købmanden ofte plejede at kalde bønderne, når de kom for at handle, enkeltvis ind i butikken og afgøre forretningen for lukkede døre, for at de ikke skulde kunne føre vidner frem imod ham. Sysselmanden optog tingsvidner om alt dette og sendte dem til regeringen¹⁾. Desuden lagde han sag an imod købmanden for udleveringen af jernet og for at have solgt en tønde mel, som sysselmanden påstod at være blandet med jord. Sagen kom for altinget, men trak temmelig længe ud, indtil 1749, da den endelige dom faldt, og den gav sysselmanden medhold i alt væsentligt²⁾. Herved blev han ligesom erklæretfører og talsmand for den islandske almue.

Det næste sammenstød var endnu langt voldsommere, idet Skúli Magnússon her ikke førte stødet imod nogen enkelt købmand, men imod centrum, imod direktorerne. Det gjaldt kompagniet som institution, kampen

¹⁾ Rentekammerets isl. journal A nr. 711.

²⁾ Alþingisbók 1748 og 1749.

drejede sig om dets beståen eller ikkebeståen. Dette sammenstød fandt sted kort efter at Skúli Magnússon var bleven udnævnt til landfoged, og den nærmeste anledning var de så kaldte „ny indretninger“. Landfogden havde fattet den plan at ophjælpe Island ved industrielle foretagender i stor stil og til den ende fået oprettet et aktieselskab. Men inden man begyndte at sætte dette i værk, syntes han, at det var nødvendigt at opnå kongens samtykke og understøttelse, for ligesom at påtrykke foretagendet et ubrødeligt segl, ti han var aldrig et øjeblik i tvivl om, at det vilde møde den heftigste modstand fra kompagniets side. Han rejste derfor til København i efteråret 1751 og forelagde regeringen planen. Her mødte han straks en stor imødekommenhed, og både regeringen og kongen stillede sig yderst venligt over for foretagendet. Han udvirkede kongelig resolution på adskillige punkter til fordel for interesseskabet, så som: 1. at alle i fabrikkerne stående kapitaler, aktier og effekter måtte være fri for al arrest og hæftelse, være sig enten for gæld eller hvad slags forbrydelse, undtagen crimen læsæ majestatis, 2. at kongen skænkede 6000 rdlr. til foretagendet og gårdene Reykjavík, Effersø og Hvaleyri, og 3. at indretningernes produkter måtte stå uden for taksten, så at interessenterne, efter først at have tilbudt kompagniet dem, og naar de ikke kunde enes om prisen, måtte sælge dem hvor og til hvem de vilde¹⁾).

Kompagniet følte sig, som venteligt var, i høj grad tilsidesat og forurettet ved disse bestemmelser, og nægtes kan det heller ikke, at der navnlig ved sidste punkt var

¹⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 107.

gjort et væsentligt indgreb i dets rettigheder. Alligevel vovede direktørerne foreløbig ikke at give deres vrede luft, da det var bekendt, at kongen var meget gunstig stemt imod foretagendet. Desuden har de vel håbet på, at indretningerne inden ret længe af sig selv vilde falde til jorden. De begyndte derfor at forhandle med landfogden om prisen på produkterne, men der kunde ikke opnås enighed. Forhandlingerne antog snart en betænkelig karakter, og ordskiftet blev med hver dag mere og mere heftigt. Direktørerne mente, at kompagniet blev forurettet både med hensyn til handel og fiskeri, og at i følge oktroyen havde ingen anden ret til at drive handel. Dette indrømmede landfogden, men føjede til, at det jo stod i kompagniets magt at afværge, at dette skete, ved at gå ind på at forsyne indretningerne med fremmede varer og skaffe dem af med produkterne på rimelige vilkår. Endelig måtte regeringen gribe ind og skikke stiftamtmanden over Island, grev Rantzau¹⁾, til at stifte forlig. Dette lykkedes imidlertid ikke. Begge parter var blevne så ophidsede, at ingen forhandling var længer mulig. Direktørerne nægtede aldeles bestemt at indlade sig med de ny indretninger, og landfogden var ikke at bevæge til at afslå noget i sine fordringer²⁾.

Efter at disse forhandlinger var faldne så ynkeligt ud, gik landfogden til regeringen og krævede bistand. Han fremhævede, at efterdi regeringen var enig med ham i, at realisationen af hans planer var den eneste udvej til at hjælpe indbyggerne op af nøden og fattigdommen, så måtte den nu ikke lade foretagendet i stikken, blot

¹⁾ Stiftamtmand 1750—1768.

²⁾ Landkommissionens dokumenter, lit. TT.

fordi direktørerne viste sig halsstarrige. Slutningen blev, at regeringen i et og alt gav ham medhold. Såfremt kompagniet ikke vilde modtage indretningernes produkter eller ikke kunde komme overens med bestyrerne om prisen — det vil sige ikke vilde modtage dem til den pris, som det behagede landfogden at bestemme —, da måtte interessenterne selv føre dem ud af landet. End videre tillodes det interessenterne at føre de artikler, der skulde bruges til indretningerne, til landet på deres egne skibe og at opkøbe uld og skind i landet¹⁾.

Disse forhandlinger og regeringens stilling til foretagendet i det hele taget fortjener i høj grad vor opmærksomhed. Man må ikke glemme, at regeringens bestræbelser i dette tidsrum, lige så vel som i de foregående, gik ud på at udvikle dansk industri og skaffe markeder for danske produkter. De danske bilande og kolonier var naturligvis selvskrevne som markeder for den danske industri, og udelukkende for den, da jo handelen var monopoliseret. I Island havde forskellige danske produkter, som korn, klædevarer, lærred, tovværk og garvede skind, fundet god afsætning. Ved de ny foranstaltninger blev Island, i det mindste delvis, lukket som marked for disse produkter, da de nu skulde dyrkes og forarbejdes i selve landet, og regeringen befalede udtrykkeligt, at ikke blot skulde klædevarerne fra fabrikkerne i Reykjavik forhandles i alle havne, med udelukkelse af alle andre klædevarer, men at de også

¹⁾ Resol. 11. apr. og 8. maj 1752 (Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 119 og 124). Smlgn. også resol. 3. apr. 1753 (Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 163 f.), hvorved det tillades interessenterne at forhandle kødet af deres slagtekvæg i København, i fald kompagniet ikke vil modtage det.

skulde føres til København og forhandles der ved siden af de danske fabrikata, ja begunstigede dem i enkelte tilfælde fremfor disse¹⁾. Og ikke nok med, at regeringen ad lovens vej tilsagde de ny indretninger sin beskyttelse; også pekuniært bragte den betydelige ofre, idet de af kongens kasse blev fra tid til anden understøttede med tilskud i klingende mønt, der alt i alt beløb sig til 61000 rdlr. Regeringens forhold til de ny indretninger beviser bedre end noget andet, at den tanke lå fjærnt fra den at ville udbytte Island til fordel for Danmark.

Netop på samme tid, som landfogden arbejdede på at få de ny indretninger i stand, tog han sig også for at undersøge kompagniets handel og opdrive beviser imod det. Han var nu en gang kommen i harnisk og var ikke til sinds at hvile, før han havde fået opsamlet en sådan mængde lovformelige beviser imod det, at det blev nødt til at opgive den islandske handel og måske oven i købet udrede en klækkelig sum i skadeserstatning. Det faldt ham heller ikke så vanskeligt. Fra år til år blev kompagniets handel mere utålelig. I 1753 regnede det med klager, navnlig over utilstrækkelig meltilførsel. Til Holmens handelsplads (Reykjavík) førtes der i dette år så ringe mængder kornvare, at de af indbyggerne, som bragte 70 føringer (700 f^{t}) fisk til handelspladsen, kun fik $\frac{1}{2}$ tønde mel, og de allerfleste fik intet. Amtmanden og landfogden gik derfor til købmanden og bad ham efterlade 20 sk f^{t} af den fisk, han havde fået, ti ellers kunde man forudse, at folk vilde dø af sult, men deres bøn blev nægtet. Amtmanden

¹⁾ Således anvendtes en del af de islandske fabrikata til hæren og flåden.

fortæller i et brev til regeringen, at købmændene på alle måder, både ved løfter og trusler, søgte at få indbyggerne til at levere fisk og kød til handelen, og gav dem ikke andet i stedet end kramvare. Ud på vinteren blev tilstanden så betænkelig, at øvrigheden måtte bryde handelshusene op og uddele de foreliggende varer. Det var navnlig landfogden, der gik i spidsen, og han måtte på adskillige steder møde i egen person, da sysselmændene ikke turde påtage sig ansvaret¹⁾.

Efter at der hele landet over var optaget tingsvidner angående handelen og tilstanden overhovedet, begav landfogden sig til København for at overbringe regeringen dem. Han ledsagede dem med en skrivelse, der klart fremstillede forholdene fra den tid af, da hørkræmmerkompagniet tiltrådte handelen, og som man kunde vente, lagde han ikke skjul på de dårlige sider. Han giver kompagniet skylden for al den elendighed, der herskede på Island, og slutter ined at forudsige landets fuldstændige ødelæggelse og indbyggernes ruin, såfremt der ikke skete en forandring²⁾. Regeringen kunde foreløbig ikke gøre andet end indskærpe kompagniet at holde sig oktroyen efterrettelig og på ny opfordre sysselmændene til at indkræve, hvad der behøvedes af varer. Klagerne var så omfangsrige og hele sagen af en sådan beskaffenhed, at den måtte undersøges grundigt, og dertil udkrævedes der tid. 1755 indsendtes igen tingsvidner, og landfogden ledsagede dem med en promemoria, hvor han foreslår, som den eneste udvej til frelse, at kongen overtager handelen³⁾.

¹⁾ Rentek. isl. journal 1753 nr. 1830, 1832—33, 1840, 1902 o. fl.

²⁾ Dokum. ang. den isl. handel og de ny indretn. 1753—56 lit. A. (Rigsarkivet).

³⁾ Isl. handelssager 1705—1770 (Rigsarkivet).

I året 1756 var handelen så elendig som ingensinde før. Det var ikke nok med, at der i enkelte havne indførtes både dårlige og utilstrækkelige varer, men dette gentager sig i alle havnene. Hertil kom fiskemangel og dårligt vejrlig ved kysten, og vulkanudbrud og græsmangel i det indre af landet. Intet under derfor, at folk døde i massevis af hunger. De udtærede indbyggere faldt om af mathed under arbejdet eller sultede ihjel inde i de tomme hytter. Det ringe kvantum mel, der var blevet ført til landet, var helt råddent og vrinlede af maddiker. Alligevel var der formelig rift om det¹⁾. Amtmand Magnús Gíslason meddeler, at omtr. 1108 mennesker var døde af sult, og hvis kongen ikke havde forbarmet sig over landet og skænket 2000 tønder mel til de nødlidende, er det ikke godt at forudse, hvad enden vilde være bleven²⁾.

Allerede den 30. marts 1756 var der bleven nedsat en kommission til³⁾ at undersøge klagerne og dømme mellem kompagniet og indbyggerne. Da direktørerne beklagede sig hæftigt over de ny indretninger og til dels gav dem skylden for, at det gik som det gik med handelen, skulde denne sag også undersøges. Kommissionen bestod af viceadmiral Fontenay, etatsråderne Holmsted og Kløcker og generalprokurør Stampe. De hovedpunkter, kommissionen skulde afgive sin betænkning over, var følgende: 1. om de ny indretningers konvention af 4. jan. 1752 kunde i nogen henseende være skadelig for kompagniet, samt hvorvidt bemeldte indretningers inter-

¹⁾ Rentek. isl. journal 1756, nr. 2462—63, 2470, 2524, 2527, 2529—31, 2555 og 2572. Smlgn. Ekstrakter af nogle fra Isl. indk. breve 1743—1760 i Rigsarkivet.

²⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 258 f.

essenter havde foretaget noget kompagniet til skade; 2. om kompagniet havde forsvarlig forsynet landet efter oktroyen, og 3. hvorledes hensigten med de ny indretninger bedst kunde opnås, og hvorledes man for fremtiden bedst kunde forebygge tvistigheder mellem kompagniet og indretningerne¹⁾.

Til første punkt svarede kommissionen, at den ikke kunde indse, at konventionen af 1752 havde skadet kompagniet. Tvert imod mente den, at indretningerne, som utvivlsomt var såre nyttige for landet, også med tiden vilde umiddelbart blive til nytte for kompagniet ved at ophjælpe jordbruget og fiskeriet og således forbedre befolkningens kår. Angående det andet punkt fandt kommissionen, at kompagniet i adskilligt havde syndet imod oktroyen. Lige fra 1744 af havde korntilførselen været utilstrækkelig, uagtet kompagniet af regeringen mange gange var blevet formanet til at forbedre sin opførsel. Selv om tingsvidnerne fra 1755 i overensstemmelse med kompagniets udsagn til dels var urigtige, hvad der dog vist nok ikke var tilfældet, så var der dog alligevel én omstændighed, som var tilstrækkelig til at fælde kompagniet, nemlig den, at skønt de islandske embedsmænd, efter direktionens eget forslag, havde rekvireret så meget korn for år 1755, som de anså for tilstrækkeligt, og Rentekammeret havde tilstillet direktionen disse rekvisitioner i god tid, så havde de dog til adskillige af de største havne kun ført $\frac{2}{3}$ af det forlangte. Desuden havde madvaren undertiden været af den beskaffenhed, at man ikke kunde byde den til

¹⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 232 og Norsk Relations- og Resolutionsprotokol 1756 nr. 39.

kreaturer, endsige til noget menneske. Da nu kompagniet ikke kunde anføre andre forsvarsgrunde end den, at indbyggerne var så luddovne, at de ikke gad være om sig, og at den herskende nød netop stammede herfra, samt at rigeligere korntilførsel end mere vilde forøge denne ladhed, så var allerede hermed dommen fældet over kompagniet. Kommissionen mente derfor, at der var god grund til at anlægge sag imod kompagniet og gøre påstand på fuld erstatning for den ødekæggelse, det havde anrettet, samt oktroyens ophævelse. Angående 3. punkt satte kommissionen sig i forbindelse med direktørerne og landfogden, og prøvede på at få dem til at slutte en overenskomst, men forgæves. Der kunde ingen enighed opnås. Kommissionen foreslog derfor at tillade interessenterne at lade deres hukkerter gå mellem Island og Danmark efter fornødenhed¹⁾.

Regeringen erklærede sig enig med kommissionen angående kompagniets mangelfulde forsyning af landet, og gav den medhold i, at der var fuld grund til at sagsøge kompagniet for brud på oktroyen, men den anså det dog ikke for rådeligt at anlægge sag, og det navnlig af to grunde. For det første vilde det forvolde betydelige omkostninger og medtage lang tid, for det andet vilde den omstændighed, at kompagniet blev idømt en høj bøde, hvad regeringen ikke tvivlede om at ville blive tilfældet, dersom sagen kom for lov og dom, måske give stødet til, at ingen for fremtiden turde overtage den islandske handel. Regeringen var derfor mest tilbøjelig til at vise mildhed og eftergivenhed i denne sag. Imidlertid var det dog ikke et øjeblik dens mening, at hør-

¹⁾ Norsk Relations- og Resolutionsprotokol 1757 nr. 56.

kræmmerkompagniet skulde vedblive at drive handelen, og den var villig til betydelige ofre, hvis den dermed kunde bevæge kompagniet til at afstå fra handelen med det gode. Sagen var nemlig den, at der endnu var 14 år tilbage af forpagtningstiden, så regeringen kunde ikke tvinge kompagniet til at træde fra uden ved dom. Regeringen foreslog derfor, at såfremt kompagniet erklærede sig villigt til at fratræde handelen inden næste års slutning (1758), skulde det ikke alene fritages for al tiltale, men desuden eftergives den halve del af afgiften for årene 1756—1758, til sammen 24000 rdlr. Dette blev stadfæstet af kongen ved resolution af 16. maj 1757¹⁾.

Da resolutionen kom til Island, blev der almindelig glæde, og man troede endelig at se bedre tider i møde. Skúli Magnússon var ikke mindst glad, og han kunde også med god samvittighed tilskrive sig en del af æren for, at kompagniet nu måtte træde fra. Men han gav sig ikke tid til at hvile på sine laurbær. Nu var netop tiden inde til at få forbedringer indførte i dette stykke. Han satte sig derfor til at nedskrive en betænkning om, hvorledes handelen burde indrettes på Island for at både kongen og indbyggerne kunde være vel tjente med det, og da hans betænkning er den første udførlige udtalelse fra islandsk side angående dette vigtige spørgsmål og ellers i mange henseender interessant, vil jeg tillade mig at anføre den her i uddrag.

Han begynder som sædvanlig med nogle stikpiller til købmændene, og beskylder dem for, at de med flid har søgt at vedligeholde indbyggernes fattigdom og uvidenhed, da disse var de grundpiller, hvorpå monopolsyste-

¹⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 277 ff.

mets uundværlighed beroede. Imod forventning giver han købmændene til dels ret i den beskyldning, at Islænderne ved deres egen uduelighed er skyld i den herskende elendighed, idet han henpeger til det faktum, at købmændene driver al handelen med deres egne folk og for resten udfører en stor del arbejde, som indbyggerne selv burde kunne påtage sig, t. eks. at male melet, bage brødet, brygge øllet, brænde brændevinen, spinde tobakken, spinde og væve lærredet, slå fiskelinerne, slagte kvæget, salte fisken osv. Denne omstændighed i forbindelse med, at Islænderne selv hidtil har været udelukkede fra at tage del i handelen, anser landfogden for hovedgrunden til den nærværende tingenes stilling.

Handelen burde først og fremmest indrettes mere sparssommeligt end hidtil. Dette kunde ske ved at sløjfe en del af de mange havne, der årlig blev besejlede. Alt i alt besejledes der årlig 24 havne med 19 skibe af 23 købmænd med deres undergivne, som t. eks. køkke, bødkere, afhændingsmænd, arbejdskarle, halvkarle og kramboddrenge, alt i alt fra 6—12 personer i hver havn efter distriktets størrelse. Dette burde forandres i den retning, at kun 5 af de 24 havne besejledes til stadighed som hovedhavne, medens resten dels afskaffedes, dels brugtes til lade- og lossesteder for korn, fisk, tømmer osv. I hver af disse 5 hovedhavne skulde der sidde 1 overkøbmand året rundt, i modsætning til den forrige ordning, hvor de kun om sommeren opholdt sig i Island. I udhavnene derimod skulde der kun drives handel på visse tider af året. I de 5 hovedhavne burde der altid findes store oplag af fødevarer og andre nødvendighedsartikler, hvormed udhavnene i påkommende tilfælde kunde blive forsynede. Kornet burde føres umalet

til landet og indbyggerne opmuntres til at anlægge vandmøller. End videre burde bødkere og andre håndværkere nedsætte sig i hovedhavnene. Ved denne ordning, mener landfogden, kunde der spares omtr. 30,000 rdlr., som burde anvendes på de ny indretninger.

Fremfor alt burde man dog i følge landfogdens mening have opmærksomheden henvendt på, at Islands indbyggere kunde tage del i handelen. Dette vilde vel mange anse for en umulighed, men landfogden mener dog, at det kunde lade sig gøre, og foreslår følgende som den sikreste, ja vel som den eneste mulige udvej. Alle gårdejere på Island sætter efter en på tinge attesteret specification deres jordegods som underpant og forsikring imod et lån af Københavns bank eller kongens kasse, stort 150,000 rdlr., på næstkommende 5 år med gangbar rente, som årlig skulde blive betalt til visse terminer. Fortjenesten af handelen i ovennævnte 5 år skulde, efter at renter og omkostninger var fraregnede, anvendes til afbetaling af den lånte kapital, hvorimod enhver gårdejer blev ejer af en så stor del af den i handelen stikkende kapital, som proportionalt svarede til det jordegods, han oprindeligt stillede som underpant. Handelen skulde, i det mindste i de første 5 år, sortere under en samlet direktion med sæde i København, og da Islænderne var medinteressenter, burde også nogle af dem sidde i direktionen.

Til slutning fremhæver landfogden stærkt monopolhandelens — navnlig den indenrigske monopolhandels — skadelighed, og erklærer sig afgjort for frihandel. Dog mener han, at frihandel for tiden umulig kan indføres på Island, begrundet på adskillige omstændigheder, som han nærmere udvikler, og hvoriblandt

han især fremhæver landets fattigdom og indbyggernes uerfarenhed. I tilfælde af, at indbyggerne selv ikke kom til at deltage i handelen, erklærer han sig mest for separathandel, idet han mener, at konkurrencen vilde være gavnlig¹⁾.

I sommeren 1757 var der på Island almindelig bevægelse og stærk spænding i anledning af handelsspørgsmålet. Amtmand Magnús Gíslason²⁾ opfordrede alle landets sysselmænd til at give møde på Altinget for at drøfte sagen, men mange af dem var forhindrede, hvorfor man blev enig om at danne et udvalg af 6 medlemmer for at overveje spørgsmålet. Iblandt dem var landfoged Skúli Magnússon. De øvrige 5 fulgte så med ham til Vidø — landfogdens residens — og tog fat på sagen. Landfogden forelagde dem ovenanførte betænkning, som efter en uges diskussion blev antaget uforandret „og godkendt af alle udvalgsmedlemmerne“ i følge landfogdens referat. Desuden opfordrede de enstemmigt landfogden til at rejse til København i egen person for at give sagen større eftertryk.

Kort efter sin ankomst til København indsendte landfogden sin betænkning til grev Thott³⁾ og en genpart deraf til grev Moltke, i den hensigt at bevæge ham til at støtte sagen. I november forelagde Thott Kammerkollegiets medlemmer landfogdens betænkning, og hver enkelt af dem skulde overveje sagen og udtale sin mening desangående. De fleste af medlemmerne udtalte sig gunstig om forslaget, ja der gik endog rygter om, at

¹⁾ Den isl. Landkommissions dokumenter lit. TT, tillæg nr. 16 (Rigsarkivet).

²⁾ Magnús Gíslason var amtmand 1756—1766.

³⁾ Han var ved denne tid l. deputeret for finanserne.

kongen personlig var stemt for det, men på grund af et af medlemmernes upasselighed, og vel også på grund af Thotts betænkeligheder, opsattes sagen til næste år. Landfogden fik gentagne gange foretræde hos Thott og understøttede sagen på det kraftigste, og den 3. januar forhandlede de en hel eftermiddag. Thott lagde ingen skjul på, at han i mange henseender var gunstig stemt for forslaget, men han nærede dog store betænkeligheder ved at indføre en så gennemgribende og hovedkulds forandring. Så længe Islands indbyggere var så dårlig situerede i økonomisk henseende, som de for tiden faktisk var, mente han ikke, at de kunde tage del i handelen. Derimod udtalte han sig særdeles gunstig for genindførelse af separathandelen. Landfogden søgte af al magt at omstemme Thott, men forgæves. Han turde ikke påtage sig ansvaret for en så stor og i henseende til Islands fremtid så tvivlsom forandring¹⁾.

Man vil nu måske synes, at Thotts vægring ved at opfylde landfogdens ønsker, som jo gik ud på at fri Islænderne ud af handelskompagniernes kløer, nærmest måtte udtydes som forsøg på undertrykkelse af Islændernes nationale bestræbelser. Dette var dog ingenlunde tilfældet. Det var let forståeligt, at Thott måtte nære store betænkeligheder ved at gå ind på landfogdens forslag. For det første måtte det være ham som en af regeringens mest fremtrædende medlemmer vel bekendt, at kun de færreste blandt Islænderne i virkeligheden fuldt ud godkendte landfogdens plan. De allerfleste islandske embedsmænd, som i deres breve til regeringen berørte handelsspørgsmålet, betoner stærkt umuligheden

¹⁾ Landkommissionens dokumenter lit. TT, tillæg nr. 18.

af at indføre frihandel eller blot af at Islænderne skulde kunne tage del i handelen, og det må være nok med hensyn hertil at henvise til Rentekammerets islandske journaler fra denne tid. De yderst få skrifter eller breve fra denne tid, som helt ud anbefaler frihandel eller lignende radikale foranstaltninger, var næsten uden undtagelse anonyme, og kunde således ikke godt komme i betragtning, når talen var om en så vigtig sag¹⁾. Med hensyn til landfogdens angivelse, at udvalget i Vidø fuldstændig bifaldt hans plan, må det være nok at fremhæve, at udvalgets betydeligste medlem, daværende laugmand, senere amtmand og stiftamtmand Ólafur Stephensen, i alle sine breve til regeringen både før og senere stærkt betoner umuligheden af at indføre frihandel eller give Islænderne del i handelen. Ja, han kæmper endog stærkt imod alle forslag, som går i retning af handelsfrihed, som t. eks. når han i en af sine skrivelser til Landkommissionen 1770 bekæmper landfogdens handelsforslag af 1767 ved at benytte landfogdens egne ældre udtalelser om umuligheden af frihandel imod ham²⁾. Desuden, hvorfor skulde udvalget have siddet en hel uge og diskuteret et forslag, som alle var enige om? Nej, sagen er vel den, at forslaget, skønt landfogden påstår det modsatte, sikkert nok, i al fald i begyndelsen, har

¹⁾ Således t. eks. en afhandling, som førte titelen „Anonymi betænkninger over den islandske handel.“ 1755. (Steph. nr. 75.) Författerens tanker stemmer i en aldeles forbausende grad overens med landfogdens. Han foreslår, at handelen frigives for alle nationer, eller også at den overdrages til Islænderne, og at de forstrækkes med den nødvendige kapital mod underpant i jordegods. Man skulde næsten antage, at afhandlingen stammede fra landfogdens hånd, skønt stilen ikke tyder derpå.

²⁾ Landkommissionens dokumenter ht. II.

mødt en bestemt modstand fra medlemmernes side, og først er gået igennem efter en heftig kamp. At forslaget er gået igennem, må vel nærmest tilskrives landfogdens overlegenhed, den han besad ikke i følge en særlig stor intelligens eller skarpsindighed, men i følge sin personligheds magt, sin energi, sin på en gang hensynsløse dristighed og sejge udholdenhed, forenet med en beundringsværdig smidighed i debatten. Disse hans egenskaber har vel her som så ofte ellers gjort udslaget og erhvervet ham modstandernes samtykke uden dog at kunne overbevise dem.

Foruden at Thott ganske naturlig måtte betænke sig to gange inden han skred til en så afgørende omvæltning i handelssagen, som landfogdens betænkning tilrådede, en omvæltning, som måtte siges at stride imod den almindelige bevidsthed i de tider, kunde det heller ikke falde vanskeligt, til trods for det sunde og berettigede i forslaget, at finde adskillige svage punkter deri. Det vilde næppe have kunnet undgås, såfremt danske købmænd i forening med Islænderne drev handelen — og det var jo meningen i følge forslaget —, at de da på grund af deres overlegenhed på det merkantile område snart måtte få afgørende indflydelse på handelens drift og vilde prøve på at føre den ind på de gamle baner, hvilket igen vilde afstedkomme evindelige kævlerier og rivninger. Og end videre, hvem vilde kunne garantere overskud af handelen, således at afdragene regelmæssigt kunde betales? Det var langt fra sjældent tilfældet, at handelen intet overskud gav, eller i al fald kun ubetydeligt. Desuden måtte der ofte fra år til år indskydes ny summer for at sætte fart i en eller anden gren af handelen, og hvor skulde Islænderne i så fald skaffe penge

fra? Disse og adskillige andre indvendinger måtte nødvendigvis påtrænge sig én, og forslaget var i det hele taget ingenlunde så overbevisende eller støttet af så vægtige argumenter, som sagens vigtighed syntes at kræve.

På grund af disse omstændigheder forekommer det os naturligt, at Thott viste forsigtighed, og at han ikke var videre tilbøjelig til, sådan som sagerne stode, at indføre så gennemgribende forandringer. Imidlertid var han tilbøjelig til at efterkomme det almindelige ønske om genindførelse af separathandelen, og opfordrede i den anledning landfogden til at fremkomme med forslag til forbedring af taksten m. m. Dette gjorde landfogden også, da sagen blev foretaget i Kammerkollegiet i februar, og da han så, at det var alvor med genindførelsen af separathandelen, indsendte han en ansøgning, hvori han andrager om, at handelen på Holmen og Húsavik måtte tilstås de ny indretninger.

I anledning af alle disse forhandlinger udkom der endelig 18. apr. 1758 en kongelig resolution, hvorved handelen på de islandske havne enkeltvis blev tilbudt lysthavende for et tidsrum af 6 år, dog med undtagelse af Holmen og Húsavik, som blev tilstået de ny indretninger¹⁾. Den 10. maj kom de til offentlig auktion, men der gjordes intel antageligt bud. Dette havde regeringen ikke ventet og blev lidt betænkelig ved sagens vending. Adskillige blandt det gamle hørkræmmerkompagnis medlemmer mente nu at kunne sætte regeringen kniven på struben og foreskrive den betingelser. De tilbød at overtage handelen, mod at den gamle takst

¹⁾ Løvs. f. Isl. 3. bd. s. 309.

bibeholdtes uforandret, og mod at regeringen tilstod dem en lille gunstbevisning: amtmand Magnús Gíslason og landfogden skulde få deres afsked. Herpå kunde regeringen naturligvis ikke indlade sig, og alle underhandlinger strandede¹⁾. Imidlertid prøvede man endnu en gang at lade havnene gå til auktion, men resultatet blev det samme som før²⁾. Der var kun en udvej tilbage: kongen måtte overtage handelen. Dette skete så endelig ved resol. af 9. jan. 1759³⁾.

Som man kunde vente, høstede Islænderne adskillige fordele ved den ny ordning. Der blev i alle henseender taget det størst mulige hensyn til deres tarv, og de havde god grund til at være fornøjede med sagernes stilling. Anderledes derimod regeringen. Det viste sig nemlig snart, at handelen kun med nød og næppe ballancerede. Den gang det blev besluttet, at kongen skulde overtage handelen, var det vel næppe regeringens mening, at den for fremtiden skulde drives for kongens regning. Det skulde blot være en foreløbig ordning, indtil man kunde få en eller anden til at overtage den på tålelige vilkår. Og i fald regeringen nogen sinde har nærret den tanke, at kongen for fremtiden eller i en række af år skulde drive handelen, er den vel snart kommen bort fra den igen, da det viste sig, at den var meget nær ved at give underskud. Desuden påførte denne ordning regeringen adskillige bryderier og ubehageligheder, idet både direktionen og købmændene evig og altid henvendte sig til regeringen, selv hvor talen var om de allerubetydeligste sager. Det er derfor ikke så underligt, om rege-

¹⁾ Landkomm. dokumenter lit. TT, tillæg nr. 18.

²⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 339 f.

³⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 341.

ringen blev ked af denne renden på dørene og pønsede på en forandring. Herpå tyder i al fald et spørgsmål, som den allerede et år efter overtagelsen af handelen forelagde Iskenderne. Spørgsmålet lyder således: „Hvilket skulde være bedre for den følgende tid, at indføre udi Island en kompagnihandel eller en fri, separat kommissionshandel fra København?“ Hvorvidt der er indløbet mange besvarelser, er mig ikke bekendt, men nok er det, at landfogden besvarede det ganske kort, og af hans svar fremgår det, som det jo var at vente, at han i tilfælde af forandring ubetinget slutter sig til en separat kommissionshandel¹⁾. Imidlertid blev der foreløbig ikke foretaget noget i sagen.

Som før bemærket ventede regeringen kun på lejlighed til igen at blive af med handelen, og denne lejlighed lod ikke vente længe på sig. I året 1763 tilbød det for nogle år tilbage i København dannede „almindelige handelskompagni“ at overtage den islandske handel. Da selskabet var vel situeret og rådede over store kapitaler og desuden gav smukke løfter, slog regeringen til. Oktroyen blev udstedt 15. aug. 1763²⁾. Dette var et af de mest skæbnesvagre skridt, regeringen nogen sinde havde foretaget med hensyn til den islandske handel. Vel blev der taget adskillige forholdsregler imod undertrykkelser og oktroyen betydelig skærpet, idet bestemmelsen fra oktroyen af 1743 om, at købmændene skal udstede edelige attester om skibenes ladning under straf af slaveri på livstid, blev indskudt igen (§ 22), foruden strænge påbud om besigtigelsen af varerne, men alt

¹⁾ Steph. nr. 55.

²⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 467 ff.

dette kunde dog ikke forhindre, at selskabet inden kort tid kom i et yderst spændt forhold til indbyggerne på Island og tilsidst opnåede at gøre sig næsten endnu mere forhadet end hørkræmmerkompagniet. Hertil kom endnu, at man begik den store fejl at forene de ny indretninger med handelen, hvorved der inden kort tid opstod hæftige rivninger og senere voldsomme retstrætter, som tilsidst endte med indretningernes så godt som totale ødelæggelse. Regeringen selv blev mere og mere betænkelig ved den vending, sagen tog, og vilde heller end gerne befri sig og Islænderne for kompagniet, men det var lettere sagt end gjort. Regeringen holdt dog øje med kompagniet og fik også lejlighed til at minde det om, at det ikke ustraffet kunde tillade sig at bryde oktroyen. I året 1768 førte kompagniet et parti mel til Island, som ved nærmere eftersyn viste sig at være helt bedærvet og fuldt af maddiker. Ved efterretningen herom besluttede regeringen at anlægge sag imod kompagniet¹⁾, og ved en kommissionsdom af 8. febr. 1772 forpligtedes kompagniet til at betale en bøde af 4400 rdlr.²⁾.

Der var ved denne tid begyndt at vise sig adskillige, om end svage tegn til, at man så småt var i færd med at komme bort fra merkantilismen og monopol-systemet. For det meste var det dog endnu kun enkelte personer, som trådte op imod den, og deres stemme var nærmest at ligne ved råberens i ørkenen. Merkantilismen vedblev endnu i adskillige år både i Danmark og i andre europæiske lande at bestå som det en gang

¹⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 632 f.

²⁾ Kongel. resolutioner f. Island 1773 nr. 1 (Rigsarkivet). Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 6.

både i teori og praksis knæsatte princip. Der begyndte dog som sagt allerede at vise sig tegn til forandring. Således frigaves allerede 1755 handelen på Vestindien for alle danske undersåtter. Med hensyn til den islandske handel synes regeringen at have været i en vis forlegenhed. At lade det almindelige handelskompagni blive ved handelen måtte forekomme regeringen betænkeligt, da kompagniet ligefrem syntes at foragte oktroyens bestemmelser og var over al måde forhadet på Island; at indføre frihandel var næsten lige så betænkeligt og udkrævede i al fald den største forsigtighed og lange og omhyggelige forberedelser. Misfornøjelsen med kompagniet var almindelig, men dog var det kun yderst få stemmer, der hævede sig til fordel for frihandelen, og det var egentlig ikke uden to mænd, der fuldt ud tilrådede den, nemlig landfogden og en forhenværende islandsk købmand Thomas Balle. Den sidstnævnte udgav i 1760—61 en bog, hvor han tager ordet for indførelsen af frihandel på Island¹⁾. Bogen vidner om en stor kærlighed til Island, men forfatterens bevisførelse for frihandelens fordelagtighed er meget svag, og består egentlig kun i denne passus: Island og Islænderne er sunkne ned i armod og fattigdom under monopolhandelen, derfor må de kunne rejses igen, når denne ophæves. At regeringen dog virkelig har tænkt på forandringer med hensyn til handelen på Island, fremgår af en skrivelse fra stiftamtmanden over Island, Baron von Pröck, dat. 28. nov. 1769²⁾. Af denne skrivelse kan man se, at det har været påtænkt at sende ham og nogle andre som kom-

¹⁾ Oeconomiske Tanker over Island til høyere Betænkning. I—II. Kjøbenh. 1760—61.

²⁾ Islandske handelssager 1705—1770.

missærer til Island for at undersøge adskillige forhold. I en unavngiven plan til instruks, som følger hermed, hedder det i § 10: . . . „de bør lægge særdeles vind på at undersøge landets indvortes og udvortes handel og undersøge, hvorledes den sidste oktroy er efterlevet, hvilket tydelig og sandfærdig bør oplyses og indberettes, hvad enten de handlendes forhold befindes godt eller misligt“, og i § 11: „De bør med al betænksomhed og moden overvejelse, så vel selv som med betjenternes konsultation, overlægge og indberette, hvorledes en fri handel på Island til fordel for indbyggerne samt nytte for kongen og undersåtterne i Danmark og Norge kan iværksættes, og på hvad måde sådant kunde ske, samt nøje eftergranske, hvor vidt landets beboere kunne til denne handelens forandring contribuere“.

Der blev imidlertid ikke noget af denne kommission, men året efter (1770) blev den såkaldte „landkommission“ sendt til Island. I kommissionens omfangsrige instruks handler § 4 om handelen. Her fremhæves det udtrykkelig, at regeringen tænker på, når det alm. handelskompagnis forpagtningstid er udløben, at indføre frihandel. Imidlertid skal kommissionen undersøge og overveje, hvor vidt en sådan frihandel holdes for nyttig eller ikke i henseende til landet, kongen og den almindelige interesse, hvorledes den i sin tid kunde være at anlægge eller indrette, og endelig hvorledes man forud, imedens oktroyen vedvarer, kunde bane vej til denne indretning, og hvad dertil udfordres m. m.¹⁾

Foruden at kommissionens medlemmer bestræbte sig for at gøre sig personlig bekendt med handelsforholdene, opfordrede de indbyggerne til at udtale sig

¹⁾ Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 665 ff.

om denne sag, og det faldt ikke vanskeligt at bevæge dem hertil. En overordentlig mængde skrivelser af dette indhold indløb til kommissionen, og de fleste af dem udtalte sig, som venteligt var, alt andet end smigrende om kompagniet. Med hensyn til den fremtidige ordning af handelen var meningerne derimod meget delte, og i de fleste skrivelser berøres denne side af sagen meget flygtig. Kun fra landfogdens hånd erholdt kommissionen et udførligt forslag. Dette forslag var affattet i året 1767 efter opfordring af grev D. Reventlow, og regeringen anbefalede særlig kommissionen at tage det under overvejelse. Hovedindholdet lød som følger¹⁾: „§ 1. 10 duelige handelsmænd, som besidde midler og kredit, indkomme til landet fra Danmark, Norge, fyrstendømmerne og Holland og nedsætte sig på lige så mange af de hidindtil besejlede 24 havne, som dertil udsøges og befindes at være de bekvemteste. § 2. Bemeldte 10 handelsmænd antages af Kammerkollegiet. § 3. De nyde frihed for al skat og pålæg i næste 10 år, tolden undtagen. Af de landets produkter, som de ved mere tillæg af fiskeri, hval- og robbefangst kunne tilvejebringe, uden formindskelse i den sædvanlige landets håndtering, nyde de også toldfrihed i de første 10 år. § 4. Med disse handelsmænd forene indbyggerne deres kræfter og formue, efter som de bedst vide og kunne forenes. § 5. De nu på havnene residerende købmænd, som besidde den dertil fornødne kapital og kundskab, skal frem for alle andre antages, og de øvrige islandske handelsfolk står frit for at tage tjeneste hos frihandlerne, hvorhos

¹⁾ Plan og Demonstration hvorledes Island kan drive sin egen frie Handel, dat. Københ. 24. apr. 1767 (Landkomm. diverse protokoller og dokumenter).

de indfødte Islændere ere de allernærmeste. § 6. Kongen udløser kompagniet, som alene består i afbetalingen for handelshusene med deres inventarium og de der efterstående handelsvarer efter oktroyen, hvilket i det højeste beløber sig til 50,000 rdlr. Disse 50,000 rdlr. godtgøres igen i løbet af 10 år ved fordelten af tolden. Det forhåbes, at de handelshuse, inventarium og varer, som der befindes og således ere udløste, vorde skænkede og overdragne til dem af indbyggerne, som straks i begyndelsen indsætte udi handelen hvad de formå, hvilke da nyde bemeldte kapital efter den proportion, at de, som indsætte eller forskyde 50 rdlr., nyde 200 rdlr., hvorefter hans indskud til handelen bliver at betragte som 250 rdlr. § 7. Alle til Island afgående varer inden kongens riger og lande skal fortoldes på det sted, de indskibes, og medfølge til Island den vedbørlige kvittering. Skulde noget ufortoldet eller uangivet antræffes, da skal det konfiskeres. Men af de fra fremmede lande indkomne varer svares tolden på den havn, de udskibes. Alle de fra Island udgående varer fortoldes i landet, og skal tolden prompte betales med penge til toldbetjentene . . . § 8. I Island må ingensteds noget skib lades eller losses undtagen på en af de 24 havne under skibs og godsets konfiskation, og de af indbyggerne, som overbevises om at have andetsteds været ombord i noget skib for at handle eller undtagen som lodse, skal have deres boslod forbrudt og gå sin livstid i slaveriet. § 9. Tilførselen sker fra den havn i rigerne eller provinserne, som de handlende finde for godt, og de fremmede varer som salt, tobak, vin, tømmer, jern, hamp, tjære og kornvare indføres direkte fra første hånd. De islandske varer losses og forhandles der, hvor de handlende finde det

fordelagtigst. § 10. Formedelst de forøgede embedsforretninger og forespørgsler, som denne så uvante frihandel vil forårsage, skal stiftamtmanden til stadighed opholde sig i landet, og der ansættes 2 amtmænd, en for Syd- og en for Nordlandet.* — Efter landfogdens beregning vil tolden af de fra Island udgående varer årlig udgøre 10,751 rdlr. 70 sk. og af de til Island årlig indførte varer 18,795 rdlr. 19½ sk., tilsammen 29,546 rdlr. 89½ sk. Arlige udgifter vil andrage 2500 rdlr., så resten bliver altså 27,046 rdlr. 89½ sk., hvilket i 10 år vil udgøre over 270,000 rdlr. Deraf fragår til kompagniet den oprindelige udbetalingssum 50,000 rdlr., med rente 20,000 rdlr. = 70,000 rdlr. Tilbage bliver da som beholden told i 10 år 200,000 rdlr., i stedet for at forpagtningsafgiften, der årlig udgør 7000 rdlr., i 10 år kun giver 70,000 rdlr.

Det forholder sig med dette forslag ligesom med forslaget af 1757: det indeholder adskillige sunde tanker, men også en del stærkt iøjnefaldende fejl og vildfarelser. Vi vil imidlertid lade landfogdens samtidige beholde ordet for at kritisere det, og på kritik manglede det ikke. Den betydeligste af forslagens modstandere var amtmand Ólafur Stephensen, som bekæmpede det i en udførlig skrivelse til landkommissionen¹⁾. Amtmanden tror, at landfogdens forestilling er vel ment, men at den er af den art, at den hverken vil befordre landets eller kongens interesse, og efter landets nuværende tilstand umulig at sætte i værk. Angående den projekterede told, da mener amtmanden, at den i fiskeløse åringer eller ved indfaldende kvægdød vil blive meget uvis. For

¹⁾ Landkommissionens dokumenter lit. II.

nærværende tid udskibes vel ikke en gang 1000 tdr. kød af de projekterede 5000, som skulde give 2031 rdlr. 70 sk. i told. Af fåreskind, uld og uldengods, hvoraf tolden beregnes til 2791 rdlr. 70 sk., udføres heller ikke $\frac{1}{5}$ af det projekterede. Angående indførte varer mener han også, at tolden er altfor højt anslået. T. eks. mener han, at den af klædevarer anslåede told 1333 rdlr. 32 sk. ikke kan passe, såfremt det er meningen, at fabrikkerne skal være i drift. For øvrigt har amtmanden følgende indvendinger at gøre: § 1. Når 10 handlende skal udvælges og antages til at føre handelen, da er dette i grunden ikke nogen frihandel, men separat-monopolhandel. En fri handel kan ikke bindes til visse personer. § 2. Disse 10 handlende vilde opkøbe alle de bedste varer og udelukke andre, så de tabte lysten til at drive handel her. § 3. Den høje told vilde forårsage høje priser. Det er desuden tvivlsomt, om man kunde få 10 handlende til at nedsætte sig på Island, da handelen er forbunden med mange besværligheder og har i slette åringer taget hårdt på mange købmænd, selv om de har tjent betydeligt i gode år. T. eks. erindrer han år, hvor der på Holmen (Reykjavík), som er en af de bedste havne, og hvis udredning årlig koster 12,000 rdlr., kun er indkommet 60 sk^{fl} fisk og nogle få pakker uldengods. Fra Hofsós, den bedste slagterhavn, udgår det ene år over 800 tdr. kød og tælle efter proportion, men året derpå kun 60 tdr. Nogle af havnene er desuden så farlige, at de handlende tit og ofte forliser både skib og gods, t. eks. Eyrarbakki, Båtsendar, Skagaströnd og Húsavík, hvilket let kan ruinere en enkeltmand, medens et helt kompagni bedre er i stand til at tåle det. § 4. Det er at be-

frygte, at ingen frihandler vilde opsejle eller forsyne de havne i landet, som ikke kunde tilvejebringe enten fisk, kød eller anden fordelagtig vare, som ofte og mange gange hænder i hårde år. Hvis der indfaldt ugunstige år over hele landet, så eksporterne blev meget ringe, stod man fare for, at ingen vilde opsejle det. Således kom der år 1324 kun et skib til landet, år 1326 intet, år 1567 et eneste til Hofsós, år 1660 og 1661 intet. § 5. Tilførselen kunde ikke kontrolleres, idet enhver købmand vilde føre den vare, han kunde afsætte med størst fordel, og undlade at føre nødvendige varer. § 6. Hvis frihandlerne og indbyggerne ikke kunde enes, vilde frihandlerne blive altfor dristige og mishandle indbyggerne som i forrige tider, især den fattige almue, og det vilde blive hartad umuligt at søge ret i England, Frankrig, Tydskland, Holland osv. § 7. Det var at befrygte, at disse frihandlere ikke vilde unde den fattige almue nogen kredit, som dog tit gøres fornødent, især i hårde år. § 8. De handlende vilde ikke lade nogen madvare blive liggende i havnene, som man i nødsfald kunde gribe til. § 9. I tilfælde af en europæisk krig vilde handlende fra de krigsførende lande måtte afbryde deres handel. — Amtmanden mener, at separat-handel vilde være den bedste for landet, og foreslår i den anledning følgende punkter: 1. En fiskerhavn og en slagterhavn burde under et forpagtes til en separat-handler, som forhen har været skik og brug. Derved vilde opnås højere afgift af landet, end kompagniet giver. 2. Havnene burde ikke bortforpagtes på mere end 6 år ad gangen, ti derved vilde forpagterne beflitte sig på at handle samvittighedsfuldt for at få tiden forlænget, og så kunde landet, hvis denne handelsmåde ikke viste sig

at være heldig, desto før blive de handlende kvit. 3. Til denne separathandel måtte så vel Norske som Danske antages. 4. Da der er 2 flere fiskerhavne end slagterhavne, så vilde det være heldigt at forpagte Havnefjord og Keflavik til indbyggerne selv og tillade dem at føre varerne hvorhen de vilde. Afgiften af disse havne skulde svares af hele landet og handelen føres for landets regning. — Endelig siger amtmanden, at der til ham er indkommet breve fra de fornuftigste mænd i landet, hvori de beder ham at forestille frihandelens skadelighed.

Da det er af interesse for os i denne sammenhæng at kende Islændernes anskuelser med hensyn til handels-spørgsmålet, vil jeg tillade mig i korthed at anføre personlige udtalelser herom af nogle af landets mest fremragende mænd, sådan som de foreligger i landkommis-sionens dokumenter. Biskop Finnur Jónsson kan ikke tilråde frihandel, men anser separathandel for den tjenligste¹⁾. Laugmand Björn Markússon anser frihandel for den bedste i sig selv, når den altid kunde forsynes med eksporter; men efter landets nærværende slette omstændigheder kunde den blive den farligste, da den ikke så vel kan tvinges ved loven. Separathandel anser han for meget usikker, da ventelig ingen vilde have de fattigere havne, men alle de gode, og altså kompagnihandel som et malum necessarium og sikrest i statu quo, da kompagniet efter oktroyen kan tvinges til at forsyne landet. Han mener, at så vigtig en sag ikke bør bygges på så usikker en spekulation, som al handel er, undtagen kompagnihandel²⁾. Vicelaugmand Magnús Ólafsson anser

¹⁾ Landkomm. dokum. lit. G 2.

²⁾ Landkomm. dokum. lit. K.

vel frihandel for særdeles tjenlig, men er bange for, at kongens kasse skal tabe ved den ¹⁾). Sysselmand Þorsteinn Magnússon anser Island ikke tjent med frihandel af alle nationer, så længe det ikke er i forsvarsstand, men indtil videre bedst tjent med separat kompagnihandel af alle kongens undersætter ²⁾). Sysselmand Guðmundur Runólfs-son ønsker frihandel indført i sin tid, men landet forekommer ham så udmattet, at frihandel i begyndelsen vilde blive vanskelig og have langsom fremgang, ja kunde gælde nogle, om ikke mange menneskers liv, om der skulde indfalde hårde og fiskeløse åringer ³⁾). Sysselmand Jón Eggertsson mener, at frihandel er unyttig og utjenlig for Island ⁴⁾). Sysselmand Jón Benediktsson tør ikke foreslå frihandel for nærværende tid, men foreslår at begynde med separathandel ⁵⁾). Sysselmand Lyður Guðmundsson anser landet ikke tjent med frihandel, men råder til separathandel ⁶⁾). Sysselmand Bjarni Haldórsson anser for nærværende tid kompagnihandel for at være den tjenligste ⁷⁾). Laugmand Sveinn Sölvason siger i et privatbrev til amtmand Stephensen: „Jeg er meget imod planen til frihandelen, ønskede Deres velbyrdighed vilde komme i vejen for samme, på det vi skal ej falde i endnu slettere omstændigheder. Separathandel har alle tider været den allerbedste og tjenligste for landet“ ⁸⁾). Vicleaugmand Jón Ólafsson mener, at alle anstalter til

¹⁾ A. st. lit. LL 1.

²⁾ A. st. lit. H.

³⁾ A. st. lit. II 2.

⁴⁾ A. st. lit. Kk 1.

⁵⁾ A. st. lit. AA nr. 2.

⁶⁾ A. st. lit. Ft nr. 1.

⁷⁾ A. st. lit. P.

⁸⁾ A. st. lit. II.

landets opkomst vil være forgæves, indtil handelen gives fri. Han tvivler ikke på, at sådan handel vil finde liebhavere i Danmark, Norge og fyrstendømmerne. Ellers tilstår han, at Islænderne nu er altfor uformuende til at føre en aktiv handel, hvorfor de må nøjes med den passive, når den kun var fri¹⁾. Sysselmand Magnús Ketilsson mener, at frihandel i alle henseender er den tjenligste og vil blive det sikreste middel til at forøge landets produkter og velstand. Alt det, som beviser kompagnihandelens skadelighed for Island, beviser frihandelens fordelagtighed for samme²⁾. Sysselmand Jón Arnórsson bifalder fuldstændig landfogdens plan³⁾.

Man vil af de her anførte udtalelser kunne slutte sig til den almindelige stemning på Island med hensyn til handelsspørgsmålet. Næsten alle landets embedsmænd var enige om, at tiden til at indføre frihandel endnu ikke var kommen. Kun tre, foruden landfogden, tilrådede at indføre den ufortøvet; men om to af dem, sysselmændene Magnús Ketilsson og Jón Arnórsson, er det at sige, at den førstnævnte var landfogdens søstersøn og den sidstnævnte blev kort derpå hans svigersøn, og begge må de antages at have været personlig påvirkede af ham.

Landkommissionens medlemmer var noget vaklende med hensyn til handelsspørgsmålet. Islændernes meninger om handelens foreløbige ordning var jo temmelig delte, da nogle rådede til bibeholdelse af kompagni-

¹⁾ A. st. lit. U. Se for øvrigt sammes „Korte Betænkninger over den islandske Handel.“ Københ. 1772.

²⁾ Landkomm. dokum. lit. BB.

³⁾ A. st. lit. FF nr. 2.

handelen, andre til indførelse af separathandel, og atter andre til indførelse af frihandel. Ganske vist syntes den almindelige stemning at foretrække separathandelen, men regeringen selv syntes snarest tilbøjelig til inden ret længe at indføre frihandel og havde i den hensigt særlig anbefalet landfogdens frihandelsplan til kommissionens overvejelse. I al fald fortjente sagen en grundig undersøgelse. Kommissionens medlemmer rejste omkring i landet og forsøgte ved selvsyn og personlige undersøgelser at danne sig en mening om sagen. De var snart på det rene med, at landfogdens plan duede ikke, og fandt, at den hverken svarede til sit navn, ej heller at de deri gjorde overslag og toldberegninger kunde holde stik. For det første mente de, at man næppe kunde nære formodning om, at 10 duelige handelsmænd, som besad midler og kredit, vilde forlade deres fædreland og flytte til Island. For det andet syntes de, at toldberegningen for udenlands gående vare stred imod al sund handelsmaksime, og for det tredje vilde priserne på alle nødvendighedsartikler stige ved toldens forhøjelse. For øvrigt kom de til det resultat, at for nærværende tid vilde frihandel hverken være tjenlig for landet eller kongen. De mente, at inden man gik over til frihandel, var det først og fremmest nødvendigt at tænke på at forbedre landets jordbrug. Når folkemængden og formuen havde udvidet sig, da først burde en by eller flere byer grundlægges. For at forberede indbyggerne til at tage del i handelen anså de det for nødvendigt, at 10—12 brave embedsmænds og formuende bønders sønner blev udvalgte og sendtes i tjeneste hos nogle af de bedste købmænd i Bergen, Molde, Kristjanssund og

Trondhjem for som drenge i 7 år og karle i 5 år grundig at lære handelen¹⁾).

Efter landkommissionens udtalelser kunde regeringen ikke godt beslutte sig til for nærværende tid at foretage nogen omordning af handelen, i al fald kunde der oven på de anskuelser, der kom til orde i Islændernes skrivelser til kommissionen, ikke være tale om at indføre frihandel for det første. Det almindelige handelskompagni beholdt endnu stedse handelen, men blev dag for dag mere forhadet, ikke mindst på grund af dets langvarige processer med indretningernes islandske interessenter. Denne modvilje kom til orde i adskillige pjecer, som ved denne tid udsendtes, og det var her ikke blot Islænderne, der trådte op imod kompagniet, men også Danskere, ja endog enkelte af kompagniets forhenværende betjente, hvorved der fremkom adskillige lidet smigrende udtalelser om kompagniets færd²⁾. I året 1771 udkom der i København en lille anonym pjeces, hvori kompagniet ordentlig læses teksten. Man gættede på, at forfatteren måtte være én, der kendte nøje til kompagniet og den islandske handel, i al fald en Dansker. Der tilrådes her stærkt at ophæve monopolhandelen og indføre frihandel, men virkningen af pjecen svækkedes stærkt ved, at den udkom anonymt, og heller ikke kan man sige, at forfatterens argumenter var videre overbevisende³⁾.

1) Betænkninger og forslag fra de beskikkede kommissærer i Island.

2) Således t. eks. en pamflet af forhenværende købmand Ari Guðmundsson (Arv Gudmundsen) betitlet: „Anmærkninger over Compagniets Handel på Island, skrevne af Islandophilus.“ Københ. 1772.

3) Tillæg til Philodani første Hefte, eller Afhandling om Handelen, og især den Islandske. Københ. 1771. Til slutning giver

I året 1772 indsendte kompagniet 2 ansøgninger til regeringen og bad om 1. at få eftergivet den fra år 1770 forfaldne forpagtningsafgift, 2. at befries for afgift af handelen i de tilbageværende 11 år af forpagtningsterminen, og 3. at prisen på mel, brød, gryn og brændevin måtte forhøjes. Svaret lød benægtende. Regeringen mente ikke, at kompagniet ved sin færd havde gjort sig fortjent til nogen eftergivelser eller nådesbevisninger, og henviste i så henseende til sagen angående det bedærvede mel og processen i anledning af indretningerne. Kompagniets direktører undskyldte sig det bedste de kunde, og ytrede for øvrigt, at såfremt deres ansøgninger ikke kunde bevilges, så kompagniet sig nødsaget til at ansøge om fritagelse fra oktroyen. I en temmelig udførlig skrivelse af 30. jan. 1773 udtalte Jón Eiríksson, deputeret i Rentekammeret, sig om denne sag. Han fremførte her adskillige beskyldninger imod kompagniet og frarådede absolut at tilstå det nogen som helst gunstbevisninger. „Og da nu kompagniet“, slutter han sin skrivelse, „selv har søgt om at entlediges fra handelen, hvis den ansøgte hjælp ikke kunde bevilges, så kunde efter mine tanker mulig blive bedst at tage den på ordet, dog ikke for at etablere en oktroyeret handel i steden men for at give handelen på Island og Finmarken en bedre og for staten fordelagtigere forfatning og især et friere løb“¹⁾).

forfatteren følgende recept, der skulde råde bod på landets elendighed: „*Rp. Absit monopolium, detur oppositum. Digeratur per tres annos & invitentur omnes subditi opulentiores, Norvegi inprimis, ut migrent in Islandiam cum tota familia, habitentque ibidem ad finem vitæ usque, privilegiis singularibus suffulti. D. S. Til alle og enhver Efterretning.*“

¹⁾ Steph. nr. 55.

Direktørerne indså nu, at der ikke kunde være tale om, at deres ansøgninger blev bevilgede. De bad derfor om, at kompagniet måtte fritages for handelen. Dette var nu i og for sig en nådessaag, da kompagniet i følge oktroyen var forpligtet til at blive ved handelen indtil 1784, men man kan jo sige sig selv, at regeringen ikke vilde tvinge det til at fortsætte, da dette utvivlsomt vilde have haft sørgelige følger for Island. Kompagniets afskedsbegæring blev derfor bevilget. Spørgsmålet blev nu, hvorledes handelen skulde ordnes. Regeringen havde stadig opmærksomheden henvendt på indførelsen af en friere handel, men inden denne kunde sættes i værk, var der adskillige forhold at ordne og forberedelser at gøre. På dette kritiske tidspunkt var det, at regeringen ligesom i 1759 trådte til og overtog handelen i kongens navn (1774)¹⁾.

Ligesom forrige gang viste det sig også nu, at kongens handel ganske anderledes varetog Islændernes tarv, end kompagniet havde gjort. Regeringen og handelsdirektionen bestræbte sig af al magt for at rette på de fejl, handelen hidtil havde lidt af, for så vidt det lod sig gøre, og søgte på mange måder at hjælpe indbyggerne på fode. En ny takst blev udgivet (1776), hvor varerne ansattes efter 10 års gennemsnitspriser, og der blev i forbindelse med handelen gjort adskillige nyttige foranstaltninger til landbrugets og fiskeriets fremme, uden tvivl med eventuel indførelse af frihandel for øje. Sysselmændene fik tilhold om at opgive årlig til regeringen, hvor meget madvare og anden nødvendig vare der udkrævedes til hvert distrikt, og det var således ikke rege-

¹⁾ Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 88 f. og 90 ff.

ringens skyld, om en eller anden havn viste sig at mangle noget. Købmændene opholdt sig hele året på handelspladserne, og indbyggerne kunde således henvende sig til dem, om de trængte til noget om vinteren. I det hele taget skulde man synes, at Islænderne måtte være vel fornøjede med sagernes stilling. At de dog ikke helt ud har været tilfredse, og at der er blevet ført en del klager over købmændene, kan man blandt andet se af et cirkulære, Rentekammeret sendte til Island i året 1783. Det indskærpes her købmændene i Island ej alene ikke at nægte indvånerne at efterse de tilforhandlede varer, men også at holde dem fra at tage overvægt og overmål af de af indbyggerne leverede varer, hvorover, uagtet de mod sådant af regeringen tilforn føjede foranstaltninger, var blevet klaget¹⁾.

Den interesse, spørgsmålet om indretningen af den islandske handel efterhånden havde vakt, gav sig ved denne tid udslag i nogle afhandlinger, jeg ikke kan undlade at berøre. I året 1781 skrev Hans Bech, rådmænd og administrerende direktør for den islandske og finmarkske handel, en temmelig udførlig afhandling „Om Handelen paa Island“²⁾. Han siger, at der for tiden findes en attrå til at udvide den islandske handel og gøre den så nyttig og fordelagtig som muligt for Island især og for kongens riger og lande i almindelighed. „Der ere de“, siger han, „som ville påstå, og længe er det påstået, at fri handel for Island var den bedste. Handelens historie viser, hvorledes de fremmede i ældre tider have holdt hus i landet. At de skulle tage den

¹⁾ Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 705.

²⁾ Gammel kgl. Samling nr. 2864, 4°.

fordel, som kunde flyde af denne handel, synes ikke at være tjenligt for statens økonomi, og når nogen var, formener jeg, at den upåtvivlelig burde tilfalde kongens egne undersætter. En fri handel for og med alle danske undersætter synes at være passeligere; men heraf vilde flyde, at den ene underbød den anden, når varerne kom på mange hænder. En fri handel vilde og uden al tvivl have de følger, at når nogle hårde år indtraf, blev landet ej besejlet, og indbyggerne vilde komme til at lide nød. Da først tror jeg, at en fri handel kan finde sted, når en og anden i landet har lagt sig så meget til bedste, at de ved hjælp af eget og understøttelse af fremmede selv kunne etablere handel ... Hvis jeg vidste en anden måde til at befordre Islands vel uden at skade kongens andre undersætters velfærd, angav jeg den visseligen; men i den forfatning, landet endnu er, ved jeg den ikke.“ Afhandlingen er grundig og velskreven og vidner om forfatterens varme sympati for Island. I året 1782 udsendte Landhusholdningsselskabet følgende prisspørgsmål: „Hvilken er den bedste handelsindretning for Island?“ Der indkom to besvarelser, der begge foreligge trykte. Den ene skyldtes konferentsråd Jón Eiríksson¹⁾. Han mener, at privat enehandel aldrig kan blive heldig for Island, blandt andet fordi den nødvendiggør så mange bånd og indskrænkninger, t. eks. taksten. „Jeg formoder“, fortsætter han, „at den tjenligste handelsindretning for de danske stater og Island indbyrdes vil blive frihandel. Dog tror jeg, at denne handel aldrig vil behøves at udstrækkes videre end til de danske europæiske stater, ti

¹⁾ Forsøg til Forberedelse til at besvare Landhusholdnings-Selskabets Spørgsmål: „Hvilken er den bedste Handelsindretning for Island?“ Københ. 1783.

intet er billigere, end at dens fordele blive staten alene forbeholdne uden at deles med fremmede. Den indvending er bleven gjort, at alt for mange skibe vilde samles på de fordelagtigste havne, men de mindre fordelagtige derimod vilde mangle besejling. Frihandelen kræver derfor særlige understøttelser for at kunne gøre gavn på disse steder, og dette er oprettelsen af købstæder. Men før end frihandelen kan sættes i værk, må man tænke på adskillige forberedelser, f. eks. nøjagtig kundskab om udhavnene og fortsættelse af den begyndte havneundersøgelse. Ligeledes at indføre håndværker på disse købstæder og ophjælpen af fiskeriet og næringsvejene.⁴ Den anden besvarelse skyldes þorkell Fjeldsted, en af landkommissionens medlemmer¹⁾. Han siger blandt andet, at for at forberede en frihandel vil det navnlig være hensigtsmæssigt at ophjælpe fiskerierne ti fisken vil kunne blive landets betydeligste og fordelagtigste udførselsartikel. Han mener end videre, at det er påtrængende nødvendigt at sørge for folkeformerelsen ved at lade danske kolonister nedsætte sig i landet, og desuden råder han til at anskaffe engelske, skotske, hollandske, franske og tyske kolonister. Hovedkøbstæder burde oprettes snarest muligt og den nærværende handelsindretning vedblive, indtil alt dette var i orden, så vilde frihandelen komme ligesom af sig selv.

De anskuelser, der kom til orde i disse afhandlinger, synes at være bleven delte af regeringen. Jón Eiríksson, der selv var medlem af regeringen, har vel ikke undladt, for så vidt det gjordes fornødent, at påvirke sine kollegaer i den retning. Men han var en forsigtig mand, der

¹⁾ „Om ny Handelsindretning udi Island.“ Københ. 1784.

ikke vilde foretage et så vigtigt skridt uden grundige forberedelser, og uden at dets heldige fremgang på forhånd var sikret. For øvrigt var det regeringens agt snart at skride til værket, idet den nu var bleven fuldt og fast overtydet om, at monopolsystemet var skadeligt. Flere af den daværende regerings medlemmer nærrede frisindede anskuelser i den som flere andre retninger. A. P. Bernstorff, som i adskillige år havde stået i spidsen for den udenrigske styrelse, var således en afgjort fjende af alle monopoler.

Det var nærmest de stærke vulkanudbrud i Island i året 1783, der endelig gav stødet til handelens frigivelse. Regeringen besluttede ved en resolution af 2. febr. 1785 at nedsætte en kommission til at undersøge forholdene og træffe foranstaltninger til næringsvejenes forbedring og handelens frigivelse¹⁾. Kommissionen bestod af greverne Schimmelmann og Reventlow, konferentsråd Jón Eiriksson, etatsråderne Schou og Wilh. Aug. Hansen og justitsråderne Wormskiold, Hammeleff, Martini, Pontoppidan og Frisch. Til kommissionens sekretær udnævntes baron Chr. U. D. Eggers. Flere af disse navne er kendte fra samtidige frisindede reformer i Danmark.

Denne kommission nød nu godt af det omfangsrige materiale, landkommissionen i sin tid havde samlet, og tog energisk fat på at undersøge handelsspørgsmålet. Alle medlemmerne var enige om, at det ikke kunde lade sig gøre at holde handelen længer gående for kongens regning, da den stadig gav betydeligt underskud, som endog forøgedes år for år, og om at indskrænke udgifterne kunde der ikke godt være tale. Som bevis herfor

¹⁾ Kommissionen ang. Islands almindelige væsen ¹⁶/₂ 1785 (Lovs. f. Isl. 5 bd. s. 118 ff. og 124 ff.).

giver kommissionen følgende oversigt over indtægt og udgift i tidsrummet 1774—1784¹⁾:

Udgift.			Indtægt.		
	Rdlr.	Sk.		Rdlr.	Sk.
a) Kargasoner	1326600	65	a) De isl. retourvarers beløb . .	2519031	46
b) Fragter	752905	88	b) Behldn. i Kbhn.	113600	"
c) Assurancer	89595	37	c) Beholdn. i Isl.	197100	"
d) Omkostn. i Kbhn.	298167	15	d) Restancer i Isl.	32418	50
e) Omkost. i Island	435101	81	e) Huse og invent. i Isl.	62488	"
Summa . . .	2902370	94	Summa . . .	2924637	96
			Overskud . . .	22267	10

Denne oversigt viser os ved nærmere eftersyn, hvor stort tab kongen i grunden led ved handelen. 22000 rdlr. overskud i 11 år er ikke meget, når man ser hen til alt det besvær og al den møje, regeringen havde af handelen, og desuden er her ikke beregnet nogen rente af den kapital på 1½ million, som stod i handelen. Når man tager det med i betragtning, bliver underskudet meget betydeligt. Endvidere anslår oversigten restancerne i Island til 32418 rdlr., men i virkeligheden var de omtrent dobbelt så store, nemlig 61587 rdlr.²⁾, og meget ringe udsigt til at få blot halvdelen af dem ind-dreven. At kongen led større tab end de forrige handels-

¹⁾ Komm. ang. Isl. alm. væsen. Ekspeditionsprotokollen s. 274 (Rigsarkivet).

²⁾ Kommissionens ekspeditionsprotokol s. 428—29. I oversigten anføres blot de restancer, der stammer fra terminen 1774—84, og ikke de restancer, som kongen overtog ved handelens tiltrædelse.

kompagnier, dertil var der mange forskellige grunde. Driftsomkostningerne forøgedes ved, at købmændene opholdt sig i landet hele året rundt, men hovedgrunden til underballancen var dog, foruden de slette år i Island, vistnok nærmest den, at der førtes meget større kvanta af nødvendige varer til landet end før og meget mindre kramvare, tobak og brændevin, som kompagnierne netop tjente mest ved. I fald kongen skulde kunne fortsætte handelen, måtte der gøres betydelige besparelser og indskrænkninger i udgifterne, og dette mente kommissionen ikke at kunne lade sig gøre for nærværende tid. Derimod mente den nok, at købmændene under en fri handel meget lettere vilde kunne indskrænke deres udgifter. Af denne og mange andre grunde stemte kommissionens medlemmer alle som en for indførelse af frihandel. Der rådede dog nogen meningsforskell med hensyn til, hvor vid en betydning man skulde give navnet frihandel, om man blot skulde lade det strække sig til den danske konges undersåtter eller måske til alle europæiske nationer. For det første kæmpede konferentsråd Jón Eiríksson, og de fleste af kommissionens medlemmer fulgte ham vistnok heri, for det sidste derimod kommissionens sekretær, baron Eggers. Til sidst sejrede dog den førstes mening, og resultatet af kommissionens arbejder blev plakaten angående den kongelige monopolhandels ophævelse af 18. aug. 1786 og forordning angående den islandske handel og skibsfart af 13. juni 1787, hvorved der endelig gjordes ende på alle de højkrøstede klager og heftige kampe, som monopolhandelen lige fra sin begyndelse i 1602 havde rejst¹⁾.

¹⁾ Lovs. f. Isl. 5. bd. s. 317 ff. og 417 ff.

Så ofte spørgsmålet om den islandske monopolhandel er bleven bragt på bane i dette århundredes islandske litteratur, er det for at fremhæve dens overordentlig skadelige indflydelse på landets tilstand og for at udtale harmfulde fordømmelsesord over en regering, der i næsten samfulde 200 år kunde lade sine bestræbelser gå ud på at opretholde et så fordærveligt system. Og i alle udtalelser om dette spørgsmål kan man ligesom skimte en understrøm af slet dulgt uvilje over for den danske regering, som man mente holdt monopolhandelen gående, til trods for at den måtte være på det rene med, at den bidrog mere end noget andet til at ødelægge landet og nedsænke indbyggerne i fattigdom og elendighed, blot for at skaffe Danmark en blodig fordel. Jeg har i det foregående søgt at imødegå denne anskuelse og har bestræbt mig for, så vidt det lod sig gøre i en kort afhandling, at støtte min mening ved anførelse af historiske kendsgerninger.

Lad os så blot til slutning kaste et blik på resultatet af disse undersøgelser. Alle vegne rundt omkring i Evropa ser vi monopolsystemet udvikle sig, og på mange steder i langt højere grad end i Danmark. Det udgjorde på de tider en del af alle regeringers gængse statsøkonomiske trosbekendelser, der kun ganske langsomt veg pladsen for en anden opfattelse. Rundt omkring i alle Europas lande finder vi til langt hen i det 18. århundrede repræsentanter for dette system, og Danmark var ingenlunde det sidste i rækken til at løsrive sig fra det. Den første, der med kraft banede vejen for en friere opfattelse, var Ludvig XVI.s minister Turgot, men hans ideer var endnu så lidt populære, at han måtte vige pladsen for andre, i denne retning mindre

frisindede mænd (1776). I 1769 mistede det fransk-ostindiske kompagni sit monopol, i 1787 frigaves handelen med Port Louis (Mauritius). Det hollandsk-ostindiske kompagni ophævedes først i 1798, og England opgav ikke sit beskyttelsesystem før noget hen i dette århundrede (1833), da handelen på Ostindien fuldstændig frigaves. Selv Frederik II. af Preussen og Josef II. af Østrig holdt endnu deres beskyttende hånd over merkantilismen.

Hvad den islandske monopolhandel angår, ser vi af det foregående, at regeringen altid har bestræbt sig for at gøre den så gunstig som muligt for Islænderne, og at den efter midten af århundredet flere gange viste tilbøjelighed til at indføre en friere handel, men afholdtes stadig derfra, dels af de forskellige vanskeligheder, der frembød sig med hensyn til en anden ordning, dels af Islændernes egne udtalelser. Et slående bevis herfor er landkommissionen af 1770, hvor spørgsmålet ligefrem kan siges at være blevet sat under offentlig afstemning på Island. Med hvad resultat, kender vi. Den tids betydeligste Islænder, konferentsråd Jón Eiríksson, lige fremragende som repræsentant for Island ved sin begavelse som ved sin varme fædrelandskærlighed og åbne blik for gavnlige reformer, rådede stedse til den største forsigtighed i denne sag, og muligvis var den islandske handel i 1787 bleven endnu mere befriet for alle bånd, end tilfældet var, ifald han ikke havde lagt sin indflydelse i vægtskålen til at forhindre det.

Der er vel ingen, som vil fordre af en klog og besindig regering, at den straks, uden omtanke og undersøgelse, skal løbe efter ethvert nyt politisk eller økonomisk princip, der udklækkes af enkelte mere eller mindre betydelige hjærner, og at den skal benytte

undersåtterne som en slags prøveklud for disse ny principers anvendelighed. Heller ikke har man ret til at kræve — og det viser sig også, at det kun sjældent er tilfældet —, at en regering skal være banebryder for ny politiske eller statsøkonomiske tanker. Den naturlige tingenes gang er denne, at de ny tanker og ideer først opstår hos enkelte overlegne og banebrydende ånder og understøttes af vægtige og indlysende beviser, og at de derpå og lidt efter lidt må optages i folkebevidstheden som uigendrivelige sandheder, inden de gribes af regeringen og føres ud i livet for at anvendes i det store, i politiken og statshusholdningen, som ledende principer. En regering, der ved ny og uprøvede projekter og foretagender foregreb tidens udvikling og begivenhedernes regelmæssige gang, vilde, set fra et ædrueligt synspunkt, blot være at dadle og ikke at prise.

Det er især en omstændighed, som særlig har bidraget til den gængse urigtige opfattelse af den islandske monopolhandel, nemlig den, at man med vold og magt har trukket dette spørgsmål ind i den politiske strid og har villet lave et politisk nummer ud af det. Det er inidlertid intet mindre end et politisk spørgsmål. Det drejer sig her blot om et økonomisk princip og intet videre, og opretholdelsen af den islandske monopolhandel har aldrig udgjort en bevidst faktor i den danske regerings politik. At det er bleven trukket med ind på de islandske politiske kampes arena, er et agitatorisk kneb, som har vist sig ganske brugbart, men som på samme tid fuldstændig har fordrejet den rigtige historiske opfattelse af sagen.
